GPPi
GLOBAL PUBLIC POLICY INSTITUTE

KONRAD ADENAUER STIFTUNG

Довга тінь Донбасу

Реінтеграція ветеранів та зміцнення суспільної єдності в Україні

ЮЛІЯ ФРІДРІХ І ТЕРЕЗА ЛЮТКЕФЕНД

ДОСЛІДЖЕННЯ
Квітень 2021

З початку конфлікту близько 400 000 ветеранів, які воювали з українського боку на Донбасі, повернулися у свої рідні міста та села по всій країні. Вони є найяскравішим уособленням тих соціальних змін, які відбулись в Україні з початку збройного конфлікту на Сході країни. Українське суспільство стоїть перед викликом пошуку місця для цих колишніх військових та їх досвіду. В той же час, українська влада повинна сприймати ветеранів як важливу політичну групу впливу. Незважаючи на те, що Україна водночас намагається проводити внутрішні реформи та боротись з дестабілізаційним впливом Росії, політичним гравцям в Україні потрібно активізувати свої зусилля, щоб розробити та втілити комплексну політику із реінтеграції ветеранів. Суспільна важливість цього питання занадто висока, щоб залишати його без уваги.

ПОДЯКИ

Це дослідження було профінансоване Фондом Конрада Аденауера в Україні. Погляди, висловлені у ньому, винятково належать авторкам дослідження і не відображають офіційну позицію Фонду Конрада Аденауера.

Авторки хотіли б висловити вдячність кільком експертам та колегам, які надали форми цьому проекту і підтримували нас під час роботи. Ми дякуємо Катерині Малофєєвій за її неоціненний фаховий внесок, проведення дослідження в україномовному середовищі і підтримку під час інтерв'ю. Команда Центру Разумкова провела інтерв'ю у фокус-групах, які надали нашій роботі нової якості. Ми хотіли б подякувати Тобіасу Шнайдеру за його настанови і підтримку в ході всього процесу – цей проект не відбувся би без нього. Матью Булег, Крістіна Герасімов, Андреас Хайнеманн-Грюдер, і Катаріне Квінн-Джадж приділили свій час і поділились з нами унікальним досвідом та корисними рекомендаціями в ході дослідження. В GPPi, ми вдячні Торстену Беннеру, Сарі Брессан, Клаудії Майєр, Філіпу Ротманну та Марі Вагнер за їх коментарі та роздуми, а також Еммі Бапт, Яссіну Іршайду та Каролін Тунцель за їх неймовірну допомогу під час роботи. Ця публікація не була б можливою без експертного редагування Аліси Джонс Нельсон та Аманди Прідмор, а також високій кваліфікації Катаріни Нахбар в ході дизайну та верстки праці. Насамкінець, ми також не можемо не висловити вдячність Вейду Хокстелу за його адміністративну підтримку цього проекту.

Насамкінець, ми хотіли б подякувати Фонду Конрада Аденауера в Україні за фінансову та організаційну підтримку. Ми особливо вдячні Тіму Петерсу та Василю Михайлишину за довіру та продуктивну співпрацю.

Резюме

З початку конфлікту близько 400 000 ветеранів, які воювали з українського боку на Донбасі, повернулися у свої рідні міста та села по всій країні. Ці колишні солдати становлять важливу суспільну та політичну групу. Поки Україна одночасно намагається проводити важливі реформи та боротись із дестабілізуючим впливом Росії, реінтеграція цих ветеранів є вирішальним фактором, що визначає майбутнє країни.

Впроваджені нині заходи з реінтеграції є недостатніми. Вони мають форму державних соціальних виплат і пільг, які і державні чиновники, і представники громадянського суспільства, і ветерани вважають неадекватними. Ці переваги не тільки застаріли, але й важкодоступні. Враховуючи адміністративні перешкоди для отримання статусу ветерана, точна кількість ветеранів Донбасу невідома, і жодні відповідні соціально-демографічні дані систематично не збираються. Деякі з найважливіших проблем, з якими стикаються ветерани, пов'язані зі складною системою доступу до медичних послуг, а також відсутністю комплексної політики психосоціальної реабілітації. Складний економічний клімат у поєднанні з яскраво вираженими упередженнями роботодавців призвів до ситуації, коли багато ветеранів мають труднощі з працевлаштуванням, яке має надати нові цілі в житті та допомагає призвичаїтись до мирних реалій. Як наслідок, ветерани часто стикаються з проблемами, такі як зловживання наркотиками, агресія та схильність до самогубства.

Є три основні перешкоди для успішної реінтеграції ветеранів в Україні: 1) нестача адміністративного потенціалу міністерств та міжвідомчого співробітництва, 2) недостатня протидія загрозі політичної маргіналізації та радикалізації та 3) посилення суспільного розколу, що веде до відчуження ветеранів як соціальної групи. Українське Міністерство у справах ветеранів (Мінветеранів) не має достатнього політичного впливу, фінансування та адміністративного охоплення для формування та реалізації всеосяжної стратегії реінтеграції ветеранів. Крім того, проблемою залишається співпраця з набагато більш впливовими Міністерством оборони (МО) та Міністерством внутрішніх справ (МВС). На політичному рівні відчуження ветеранів створює ризик відштовхнути частину ветеранів в обійми радикальних груп. Ця радикалізована меншість в даний час домінує у дискурсі щодо політичних поглядів ветеранів, що спричиняє ще більшу недовіру населення до всіх ветеранів. На соціальному рівні місцеві громади недостатньо вирішують питання реінтеграції. Існуючі стереотипи про ветеранів дедалі частіше перетворюються на дискримінацію. Як наслідок, ветерани часто обмежують свої тісні соціальні зв'язки колом бойових побратимів, що збільшує ризик створення соціально ізольованих груп.

Владні інституції в Україні повинні активізувати свої зусилля щодо формування та реалізації послідовної політики реінтеграції ветеранів. Незважаючи на те, що

ця проблема є комплексною, а ресурси українського уряду обмежені, суспільна важливість цього питання занадто висока, щоб залишати його без уваги. Найбільш нагальними є наступні заходи:

- Уряд України повинен вирішити питання реінтеграції ветеранів **шляхом розробки програми з чітко визначеними цілями**, яка буде тривати, **поки всі ці цілі не будуть досягнуті**.

- Міністерству фінансів України (Мінфін) та Верховній Раді слід **збільшити фінансування та штат Мінветеранів** як у Києві, так і в регіонах.

- Міністерству у справах ветеранів у співпраці з Міністерством оборони та Міністерством внутрішніх справ необхідно **подолати проблему нестачі інформації про ветеранів**, щоб сформулювати послідовну політику та протистояти стереотипам.

- Уряд, громадянське суспільство та міжнародні організації повинні **посилити взаємодію між цивільним населенням та ветеранами в громадах**, щоб уникнути створення соціально ізольованих груп. Діалог про реінтеграцію Донбасу є надзвичайно важливим, і його не можна залишати на відкуп радикальним групам, які найголосніше артикулюють свою позицію.

- Міністерство охорони здоров'я України (МОЗ) та Мінветеранів повинні **посилити свою систему охорони фізичного та психічного здоров'я** ветеранів.

- **Міжнародні організації повинні вкладати більше політичного та фінансового капіталу** у реінтеграцію ветеранів в Україні та відділити ветеранські програми від програм, спрямованих на прилеглі до зони конфлікту території.

Зміст

Резюме 3

Вступ 6

Передумови: як сьогоднішні ветерани стали солдатами 11

Сучасні практики та недоліки процесу реінтеграції 17

Три перешкоди для реінтеграції 29

Адміністративні виклики: державні органи демонструють неефективну взаємодію та нестачу адміністративних ресурсів 29

Політична поляризація: маргіналізація ветеранів перешкоджає їх реінтеграції та збільшує потенціал для радикалізації 35

Соціальні конфлікти: поглиблення розколу між ветеранами та цивільним населенням призводить до відчуження, а не інтеграції 40

Рекомендації 49

Додаток: список учасників інтерв'ю 55

Джерела 57

Вступ

Збройний конфлікт на сході України, що вибухнув після протестів на Майдані Незалежності в Києві у листопаді 2013 року – лютому 2014 року та незаконної анексії Криму в березні 2014 року, змінив структуру українського суспільства. Поряд з 1,5 мільйонами внутрішньо переміщених осіб (ВПО)[1] та близько 13 000 загиблими,[2] майже 400 000 українських ветеранів,[3] що повернулися з зони конфлікту, є одним із найбільш помітних проявів цих соціальних змін. Оскільки конфлікт в територіальному вимірі обмежений двома регіонами на Донбасі, він залишається невидимим для багатьох українців. Поранені та люди з інвалідністю, які страждають від різноманітних видимих і невидимих травм, є одним з небагатьох нагадувань про те, що конфлікт все ще триває. Українське суспільство стикається з проблемою пошуку місця для цих колишніх солдатів та їх досвіду.

Ветерани також є важливою політичною групою: хоча політичне вирішення конфлікту залишається туманним,[4] підтримка ветеранів буде мати вирішальне значення для будь-якої потенційної мирної угоди на Донбасі. Врахування інтересів тих, хто безпосередньо постраждав від конфлікту, суттєво збільшить суспільне схвалення та довготривалість угоди. Інтеграція ветеранів як у свої громади на місцях, так і в цілому в українське суспільство буде надзвичайно важливою для майбутнього України.

Висока політична та суспільна важливість реінтеграції

Якщо український уряд не забезпечить належних умов, за яких ветерани можуть (ре-)інтегруватися у цивільне життя, це створить ризик маргіналізації цих колишніх учасників бойових дій, що може збільшити для них привабливість участі в різноманітних радикальних групах. Маргіналізація також може призвести до заподіяння собі шкоди або агресивної поведінки, що, на жаль, підтверджується нещодавніми подіями, коли ветеран здійснив акт самоспалення в центрі Києва як протест проти відведення військ на Донбасі.[5] Такі трагедії, швидше за все, повторяться. Соціальні розбіжності, що формуються між ветеранами та цивільними особами, можуть спричинити хаос у багатьох громадах.

---

1 "Internally Displaced Persons (IDPs)," UNHCR Ukraine, accessed November 26, 2020, https://www.unhcr.org/ua/en/internally-displaced-persons.

2 OHCHR, *Report on the human rights situation in Ukraine*, 16 November 2019 to 15 February 2020, March 12, 2020, accessed November 26, 2020, https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/29thReportUkraine_EN.pdf.

3 Інтерв'ю з високопоставленим службовцем Мінветеранів, 15 вересня 2020, Берлін/Київ.

4 "Small Steps Along the Contact Line: Local Approaches to Peace in Donbas," PeaceLab Blog, October 9, 2020, accessed November 26, 2020, https://peacelab.blog/2020/10/small-steps-along-the-contact-line-local-approaches-to-peace-in-donbas.

5 "Donbas War Veteran, Who Set Himself on Fire on Kyiv's Maidan, Died," *Kyiv Post*, October 14, 2020, accessed November 26, 2020, https://www.kyivpost.com/ukraine-politics/donbas-war-veteran-who-set-himself-on-fire-on-kyivs-maidan-died.html.

Тим не менше, Україна має достатньо можливостей для зміцнення суспільної єдності, якщо уряд серйозно сприйме виклик реінтеграції українських ветеранів конфлікту на Донбасі та вирішить суспільні й політичні розбіжності. Серйозний підхід до проблем соціальної напруги також закладе основу для потенційної реінтеграції учасників бойових дій з боку сепаратистів, що буде набагато складнішим завданням в майбутньому.

Відповідальність за успішну реінтеграцію лежить не лише на уряді – це не лише суспільний, а і глибоко індивідуальний процес. На суспільному рівні реінтеграція вимагає від цивільних осіб, ветеранів та інших груп, які постраждали від війни, навчитися жити як сусіди та мирно взаємодіяти один з одним у своїх громадах. У той же час реінтеграція – це особистий досвід, і кожен окремий ветеран несе відповідальність за пошук свого місця в мирному житті. Якщо їм надають умови для успішної реінтеграції, ветерани мають хороші стартові позиції стати рушієм змін на краще в своїх громадах.

Успішна реінтеграція потребує більш детального розуміння викликів

Усвідомлюючи той факт, що реінтеграція ветеранів є важливою проблемою, яка стоїть перед сучасною Україною, це дослідження намагається окреслити реалістичні шляхи вирішення цього питання в найближчому майбутньому. Спочатку ми розглянемо практичні труднощі, що виникають при організації та наданні підтримки ветеранам. По-друге, ми проаналізуємо основні бюрократичні, політичні та соціальні перешкоди, які або викликають, або посилюють ці проблеми. Нарешті, ми запропонуємо способи подолання цих перешкод.

Українські ветерани – неоднорідна група. Їх життя до конфлікту було різноманітним: багато ветеранів були цивільними до того, як взяти зброю в руки, а інші – професійними військовими. Вони походять з різних соціально-економічних груп, і їх вік варіюється від 20 років до раннього пенсійного віку. Ветерани також мали різноманітні мотиви для участі в бойових діях на Донбасі. Деякі були громадськими активістами під час протестів на Майдані і боролися за демократичні зміни. Деякі вважали своїм патріотичним обов'язком захищати свою країну. Для інших війна дала шанс заробити грошей або була частиною їхнього службового обов'язку як професійних військових. Деякі до війни були найманцями. Ще інші вважали конфлікт частиною ультраправої ідеологічної війни. Більшість ветеранів Донбасу взяли до рук зброю відразу з кількох причин. На практиці це розмаїття мотивацій означає, що ветерани мають різні передумови для реінтеграції. Так само, як вони мали різний воєнний досвід, кожен ветеран має індивідуальний досвід реінтеграції.

У цьому звіті ми використовуємо термін "ветеран" для позначення приблизно 400 000 людей, які брали участь у бойових діях з українського боку з 2014 року, як під час Антитерористичної Операції (АТО), так і Операції Об'єднаних Сил (ООС).[6] Деякі з цих ветеранів все ще є діючими військовослужбовцями, які працюють в Міністерстві

6 Офіційною назвою української військової операції на Сході України була "Антитерористична Операція" (АТО) з 2014 по 2018, і "Операція Об'єднаних Сил" (ООС) з 2018.

оборони, Міністерстві внутрішніх справ чи Національній гвардії на різних посадах. Деякі повернулися в зону бойових дій після початкової демобілізації і продовжують військову службу, або беруть участь у громадській та волонтерській діяльності, пов'язаній із конфліктом.[7] Інші повернулись на попередню роботу або розпочали нове цивільне життя. Реінтеграція ветеранів, як правило, вважається частиною заходів, спрямованих на "роззброєння, демобілізацію та реінтеграцію" (РДР), відповідно до Цілі сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй №16.[8] Хоча міжнародний досвід РДР успішно застосувався на Балканах та в інших постсоціалістичних країнах, він потребує адаптації до українського контексту – головним чином тому, що заходи з РДР, як правило, впроваджуються по завершенню конфлікту.

Дослідження різних поглядів на реінтеграцію

У цій роботі були використані якісні методи дослідження. Вона базується на результатах 36 глибинних інтерв'ю з представниками ключових зацікавлених сторін та трьох інтерв'ю з ветеранами у фокус-групах. Серед ключових зацікавлених сторін були ветерани, які воювали на боці України на Донбасі, представники міністерств, міжнародних організацій, що діють в Україні, ветеранських об'єднань та суб'єкти громадянського суспільства. Окрім того, ми провели кабінетне дослідження та огляд літератури, а також використали отримані знання з інформаційних бесід з міжнародними експертами про загальну ситуацію в Україні та в зоні конфлікту.

Графік 1: Гендерний розподіл учасників інтерв'ю та фокус-груп

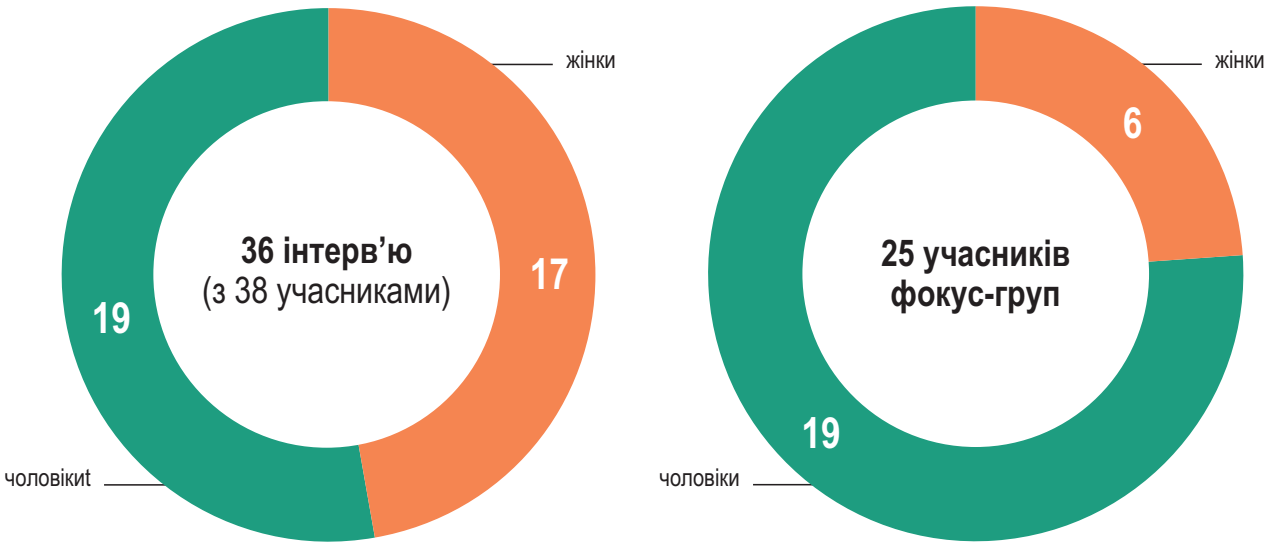

7 Підсумки інтерв'ю в фокус-групах, проведених 3-12 жовтня 2020 Центром Разумкова, Київ.

8 United Nations Sustainable Development, "Peace, Justice and Strong Institutions – Sustainable Development Goals," accessed November 26, 2020, https://www.un.org/sustainabledevelopment/peace-justice/.

Український партнер з великим досвідом журналістського висвітлення конфлікту на Донбасі допоміг нам з пошуком потенційних співрозмовників та забезпечував переклад за потреби. Ми застосували техніку "снігової кулі" для пошуку та залучення ветеранів до інтерв'ю. Ми намагалися дотримуватись різноманітності співрозмовників за статевою, географічною та соціально-економічною ознакою. Однак наша вибірка упереджена на користь ветеранів, які є активними членами своїх громад та проживають у ключових містах України. У період із серпня по жовтень 2020 року ми провели глибинні інтерв'ю з 17 жінками та 19 чоловіками з 10 різних міст західної, південної та східної України, а також у Києві та його околицях. Центр Разумкова, український соціологічний інститут, на наше замовлення провів 3 фокус-групи з колишніми учасниками бойових дій із Західної України (у Львові та сусідніх регіонах), Східної України (у Харкові та сусідніх регіонах), а також у Києві та сусідніх регіонах у жовтні 2020 року. Через пандемію COVID-19 всі розмови проводились в режимі онлайн, за винятком фокус-групи у Києві.

Графік 2: Розподіл учасників інтерв'ю за представництвом груп інтересів

*За винятком сімей ветеранів, всі групи учасників інтерв'ю включали ветеранів.

На додаток до обмежень на подорожі, пов'язаних з пандемією COVID-19, при ознайомленні з цим дослідженням слід мати на увазі ще кілька обмежень. По-перше, ми не включали ветеранів, які воювали по інший бік лінії зіткнення, оскільки ця додаткова група виходить за рамки цього дослідження. Тим не менше, виклики реінтеграції, з якими зіткнуться ці колишні учасники бойових дій, будуть надважливим питанням у майбутньому. По-друге, ми зіткнулися з труднощами з доступом до таких міністерств, як Міністерство оборони, яке офіційно відхиляло різні запити на проведення інтерв'ю. По-третє, склад дослідницької групи мав ряд

Графік 3: Розподіл учасників інтерв'ю та фокус-груп за регіоном

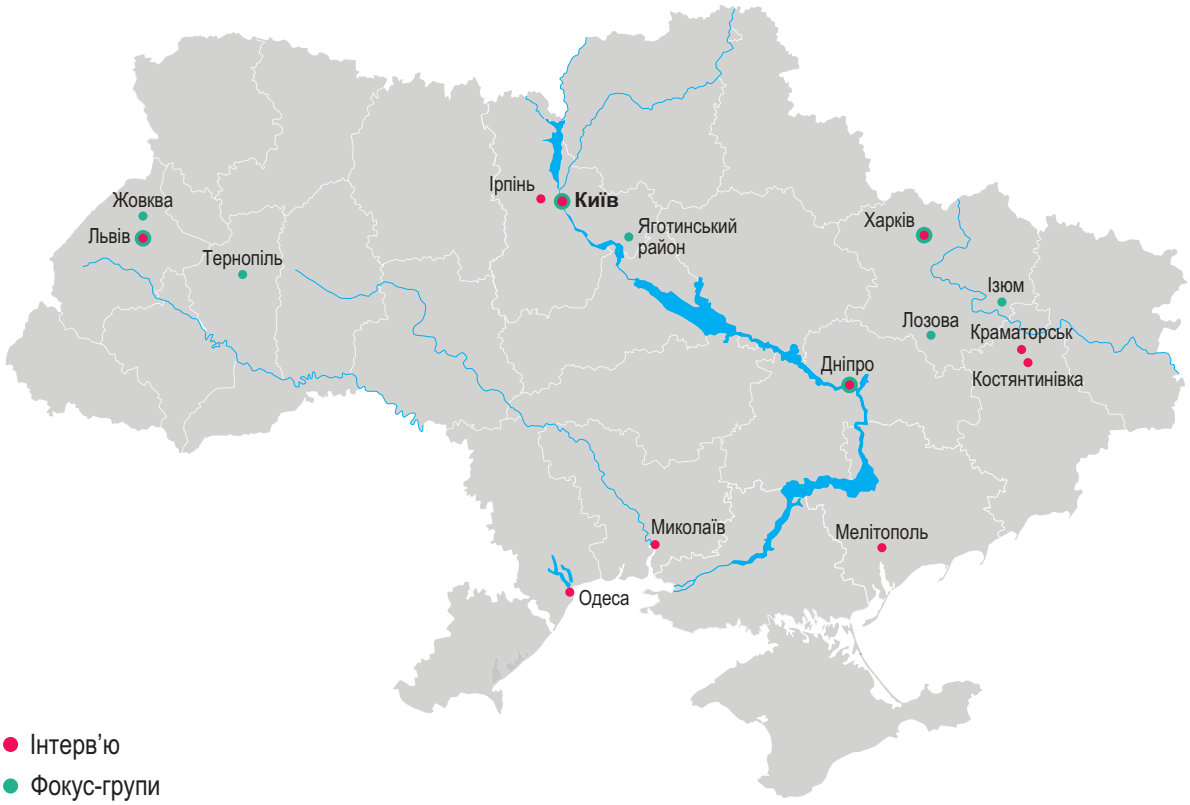

наслідків для результатів інтерв'ю. Оскільки лише одна представниця групи володіла російською мовою і ніхто не володів українською, розмови були менш прямими через необхідність перекладу. Наша стать, вік та досвід також вплинули на нашу взаємодію з деякими опитаними. Оскільки ми – молоді жінки без військового досвіду, деякі наші співрозмовники-чоловіки не сприймали нас серйозно або вдавались до недоречних коментарів. Наш досвід роботи як іноземних (німецьких) дослідників також створив певні викривлення. Деякі сприймали нас як чужаків, які не зможуть зрозуміти Україну, а інші усвідомлювали економічну залежність України від таких країн, як Німеччина.

Це дослідження ми починаємо з опису того, як сьогоднішні ветерани стали солдатами, а також того, як розвиток подій на початку конфлікту на Донбасі продовжує впливати на реінтеграцію. У розділі 2 також висвітлено, як роль ветеранів та уявлення про них змінювалося в українському суспільстві до 2014 року. У розділі 3 ми описуємо та аналізуємо реінтеграцію з точки зору сучасної політичної системи, ключових суб'єктів та стандартних практик, визначаючи, де вони в даний час не відповідають потребам реінтеграції. Подальший аналіз (глава 4) основних причин цих недоліків розділений на три частини. Вони відображають основні типи викликів, які ми визначили в наших інтерв'ю: адміністративні, політичні та соціальні перешкоди. На основі цього аналізу ми зробимо висновки та запропонуємо конкретні кроки, які може зробити український уряд, громадянське суспільство та міжнародні організації для покращення процесу реінтеграції.

Передумови: як сьогоднішні ветерани стали солдатами

Розуміння розвитку сучасного конфлікту на Донбасі має важливе значення для розуміння динаміки реінтеграції. Хто поїхав на Донбас воювати, і з яких причин? Жахливий стан Збройних Сил України (ЗСУ) у 2014 році призвів до того, що мобілізація на початкових етапах була дуже хаотичною. З цієї причини комбатанти-добровольці – багато з яких офіційно не належали до того чи іншого військового підрозділу – відіграли вирішальну роль у перші місяці конфлікту, за що отримали значне визнання. Це мало два важливі наслідки. По-перше, цивільні волонтери та активісти залишаються ключовими дійовими особами, які до сьогодні користуються більшою довірою серед солдатів та ветеранів, ніж український уряд. По-друге, враховуючи те, що багато цих добровольців не були військовими до початку конфлікту, найрізноманітніші люди стали до лав Збройних Сил або добровольчих батальйонів. Сьогодні вони складають різнорідну групу ветеранів АТО / ООС. Це впливає на їхній досвід реінтеграції та формує сучасний образ ветерана у суспільстві.

Жахливий стан Збройних Сил України у 2014 році

З моменту здобуття Україною незалежності в 1991 році, її сектор оборони та безпеки постійно перебував в процесі реформ. Ці зусилля були зосереджені на перетворенні та скороченні великих радянських структур у більш ефективні національні.[9] Після Помаранчевої революції в 2004 році український уряд мав намір перетворити свої збройні сили на меншу, більш професійну та мобільну армію.[10] На тлі політичних негараздів та нестачі коштів ці реформи дали дуже неоднозначні результати. До 2014 року скорочення армії призвело до ситуації, коли значна частина техніки застаріла, а ЗСУ фактично втратили боєздатність.[11] Більше того, українська армія та органи безпеки раніше мали тісні контакти з своїми російськими колегами, що виявилося надзвичайно проблематичним у 2014 році. Так, близько 70 відсотків українських

9 Oleksiy Melnyk, "Putting Democratic Values at the Centre of International Assistance to Ukraine," PeaceLab Blog, September 14, 2020, accessed November 26, 2020, https://peacelab.blog/2020/09/putting-democratic-values-at-the-centre-of-international-assistance-to-ukraine.

10 Deborah Sanders, "'The War We Want; The War That We Get': Ukraine's Military Reform and the Conflict in the East," *The Journal of Slavic Military Studies* 30, 1 (2017): 30–49.

11 Valeriy Akimenko, "Ukraine's Toughest Fight: The Challenge of Military Reform," Carnegie Endowment for International Peace, February 22, 2018, accessed November 26, 2020, https://carnegieendowment.org/2018/02/22/ukraine-s-toughest-fight-challenge-of-military-reform-pub-75609.

військ, розташованих у Криму, дезертирували та приєдналися до російської сторони в березні 2014-го.[12] Початок конфлікту у 2014 році відзначився не лише політичними та соціальними потрясіннями – військова мобілізація також виявилася дуже хаотичною через низький рівень боєздатності ЗСУ. Після незаконної анексії Криму та як реакція на збройне захоплення підтриманими Росією сепаратистами будівель та територій в Донецькій та Луганській областях, український уряд розпочав Антитерористичну операцію (АТО) у квітні 2014 року. Ця термінологія дивна, враховуючи те, що подібні дії було складно класифікувати власне як тероризм.[13] Цей термін було обрано, щоб уникнути оголошення воєнного стану,[14] не даючи, таким чином, Росії приводу для вторгнення,[15] водночас дискредитуючи проросійських бойовиків як "терористів".[16] Набір громадян України до регулярних Збройних Сил загалом відбувався під час шести хвиль мобілізації, а призов на строкову службу було відновлено у травні 2014 року.[17] Однак багато хто вирішив піти добровольцем на початку бойових дій навесні 2014 року.

Ключова роль добровольців в АТО

Добровольці відіграли важливу роль на початку АТО – як ті, хто став до лав збройних сил без призову, так і ті, хто вступив у добровольчі батальйони (добробати). Точна кількість батальйонів та пов'язаних з ними добровольців невідома. За різними підрахунками, близько 15 000 добровольців воювали приблизно в 50 підрозділах.[18] Усі батальйони були у різний спосіб пов'язані або з МВС, або з Міністерством оборони.[19] Багато батальйонів еволюціонували з політичних рухів, створених під час протестів на Майдані, і дуже різнились за розмірами, ступенем внутрішньої організації, професіоналізмом та оснащенням, а також за походженням та складом членів, фінансуванням та переважними політичними поглядами. Деякі підрозділи демонстрували чіткі націоналістичні або неофашистські погляди, в той час як інші включали іноземців, таких як солдати з Чечні та Грузії, які брали участь у конфлікті

12 Валентин Торба, "Армия, война екзамен," *День*, 9 березня 2017, переглянуто 26 листопада 2020, https://day.kyiv.ua/ru/article/podrobnosti/armiya-voyna-ekzamen.

13 Nikolai Holmov, "A Farewell to ATO: Ukraine Shifts Command of Forces Serving Around Temporarily Occupied Territories," The Jamestown Foundation, April 16, 2018, accessed November 26, 2020, https://jamestown.org/program/a-farewell-to-ato-ukraine-shifts-command-of-forces-serving-around-temporarily-occupied-territories/.

14 Vera Zimmermann, "What Does Ukraine's New Military Approach Toward the Donbas Mean?" Atlantic Council, May 15, 2018, accessed November 26, 2020, https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/what-does-ukraines-new-military-approach-toward-the-donbas-mean/.

15 Johann Zajaczkowski, "Homogenität und Fragmentierung. Ukrainische Freiwilligenbataillone im Wandel," in: Manfred Sapper and Volker Weichsel, eds., *Schlachtfeld Ukraine Studien Zur Soziologie Des Kriegs*, Osteuropa, Vol. 3–4 (2019), Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag.

16 Gwendolyn Sasse, "Ukraine's New Military Engagement in the Donbas," Carnegie Europe, March 3, 2018, accessed November 26, 2020, https://carnegieeurope.eu/strategiceurope/76246.

17 BBC News, "Ukraine Reinstates Conscription as Crisis Deepens," *BBC News Europe*, May 2, 2014, accessed November 26, 2020, https://www.bbc.com/news/world-europe-27247428.

18 Chris Dunnett, "Ukraine's 'Battalion' Army, Explained," Hromadske International, September 17, 2014, accessed November 26, 2020, https://medium.com/@Hromadske/ukraines-shadow-army-b04d7a683493#.a5dro017t.

19 Andreas Heinemann-Grüder, "Geiselnehmer oder Retter des Staates? Irreguläre Bataillone in der Ukraine," in: Manfred Sapper and Volker Weichsel, eds., *Schlachtfeld Ukraine Studien Zur Soziologie Des Kriegs*, Osteuropa, Vol. 3–4 (2019), Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag.

в рамках ширшої ідеї боротьби проти російського панування.[20] Не всі добровольці мали попередній бойовий досвід. Багато воліли вступати саме до добровольчих батальйонів, а не до неефективної української армії, деякі мали друзів у батальйонах і їм було легше воювати поруч з ними, а не в ЗСУ.[21] І МВС, і Міністерство оборони забезпечували батальйони зброєю та продуктами харчування, але не на достатньому рівні. З цієї причини різні організації громадянського суспільства (ОГС) та олігархи також надавали їм фінансову підтримку.[22] Координація між батальйонами та ЗСУ іноді ускладнювалась через незрозумілу командну структуру.[23]

Добровольчі батальйони привертали міжнародну увагу та занепокоєння, здебільшого через страх, що вони кинуть виклик державній монополії на застосування сили за власною ініціативою або в інтересах когось зі своїх донорів. У 2015 році ці батальйони були інтегровані до державних структур державної (наприклад, ЗСУ або Національної гвардії),[24] як це передбачалось другими Мінськими домовленостями,[25] за винятком кількох батальйонів, які від початку виступали проти цієї інтеграції.[26] На сьогодні "Правий сектор" – єдиний батальйон, який залишається автономним і бере участь у боях на Донбасі.[27] Існує припущення, що цей батальйон співпрацює зі Службою безпеки України (СБУ) для проведення диверсійних операцій, забезпечуючи тим самим українській владі можливість заперечувати свою причетність. Декілька добровольчих батальйонів були звинувачені у порушенні прав людини в зоні бойових дій.[28]

Цивільні волонтери також зіграли вирішальну роль у підтримці проведення АТО. Міністерство оборони, по суті, фінансувало армійські витратні матеріали та оснащення за допомогою краудфандингу, зібравши 11,7 млн. доларів США всього за чотири місяці 2014 року.[29] У відповідь на цей виклик, утворилось безліч громадських ініціатив для збору обладнання, одягу, продуктів харчування та інших необхідних речей.[30] Деякі з цих ініціатив існують і сьогодні. Незважаючи на те, що з тих пір обсяг пожертв зменшився, цивільні волонтери залишаються групою, якій найбільше довіряє

20 Heinemann-Grüder, "Geiselnehmer oder Retter des Staates?"

21 Інтерв'ю з ветераном, чол., батальйон "Донбас", 20 серпня 2020, Берлін/Київ.

22 Heinemann-Grüder, "Geiselnehmer oder Retter des Staates?"

23 Sanders, "'The War We Want; The War That We Get.'"

24 Zajaczkowski, "Homogenität und Fragmentierung."

25 "Full Text of the Minsk Agreement," *Financial Times*, February 12, 2015, accessed November 26, 2020, https://www.ft.com/content/21b8f98e-b2a5-11e4-b234-00144feab7de.

26 Наприклад коли батальйон "Айдар" виступав проти його розпуску, як зазначено у Zajaczkowski, "Homogenität und Fragmentierung."

27 Zajaczkowski, "Homogenität und Fragmentierung."

28 Amnesty International, "Amnesty International Briefing Ukraine: Abuses and War Crimes by the Aidar Volunteer Battalion in the North Luhansk Region," September 8, 2014, accessed November 26, 2020, https://www.amnesty.org/download/Documents/8000/eur500402014en.pdf; "Looting, Torture, and Big Business: A Look at Volunteer Groups Fighting the Separatists in Ukraine," *Meduza*, July 1, 2015, accessed November 26, 2020, https://meduza.io/en/feature/2015/07/01/looting-torture-and-big-business.

29 Vitaly Shevchenko, "Crowdfunding in Ukraine's DIY War," *BBC News Europe*, July 29, 2014, accessed November 26, 2020, https://www.bbc.com/news/world-europe-28459772.

30 Charles Recknagel and Merhat Sharipzhan, "Army in Need: Volunteers Try to Get Supplies to Ukraine's Forces," Radio Free Europe/Radio Liberty, June 6, 2014, accessed November 26, 2020, https://www.rferl.org/a/ukraine-army-equipment-donations/25413169.html.

українське суспільство – друге місце в цьому рейтингу займають Збройні Сили.[31] Подібно до того, як громадянське суспільство активно сприяло мобілізації в 2014 році, воно також активно відстоює права ветеранів починаючи з 2015 року.

Із 2015 року конфлікт став позиційним

У 2015 році, після підписання другого пакету Мінських угод, конфлікт на Донбасі змінює форму: хоча сторони, як і раніше, регулярно несуть втрати, він стає все більш позиційним.[32] Учасники бойових дій стикалися з "тривалими періодами нудьги та рутини, що змінювались жорстокими боями",[33] що психічно виснажувало багатьох і призвело до збільшення кількості нещасних випадків, необережного використання зброї, самогубств та вбивств.[34] З цієї причини є різниця, чи ветеран служив у 2014 – 2015 роках (коли в таких місцях, як Іловайськ, Дебальцеве та Донецький аеропорт точилися дуже інтенсивні бої), чи після 2015 року. У 2018 році український уряд перетворив АТО на Операцію Об'єднаних Сил (ООС),[35] військову операцію, яка зараз офіційно знаходиться під командуванням Генерального штабу ЗСУ. ООС визнає Росію агресором у конфлікті, а не зосереджується на підтримуваних Росією сепаратистах або "терористах". Разом зі зміною назви операції, українська держава також почала називати так звані "Донецьку та Луганську народні республіки" "тимчасово окупованими територіями", а не "непідконтрольними уряду територіями".

З продовженням конфлікту кількість ветеранів продовжує зростати. Останній на сьогодні режим припинення вогню було введено в липні 2020 року. На момент написання цього дослідження він був більш успішним, ніж його попередники, але перспективи тривалого миру залишаються незначними.[36] З цієї причини МО наростило сили резерву, які у 2018 році нараховували трохи більше 200 000 осіб.[37] Цей оперативний резерв складається з військових, які мають бойовий досвід та / або звільнені з військової служби – а отже включає в себе частину із приблизно 400 000 ветеранів.[38]

---

31 The question reads "To which degree do you approve of the work of the following government and nongovernment entities." International Republican Institute, "Sixth Annual Ukrainian Municipal Survey," 2020, accessed November 26, 2020, https://www.iri.org/sites/default/files/ukraine_feb_2020_poll.pdf.

32 International Crisis Group, "Ukraine: The Line," Briefing no. 81, July 18, 2016, accessed November 26, 2020, https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/eastern-europe/ukraine/ukraine-line.

33 Sanders, "'The War We Want; The War That We Get,'" p. 40.

34 Zajaczkowski, "Homogenität und Fragmentierung."

35 Adam Coffey, "Ukraine Declares 'Anti-Terrorist Operation in the Donbas' Officially Over: What Does That Mean?" Commentary, RUSI, May 16, 2018, accessed November 26, 2020, https://rusi.org/commentary/ukraine-declares-anti-terrorist-operation-donbas-officially-over-what-does-mean.

36 Nikolaus von Twickel, "Waffenstillstand ohne Fortschritt," PeaceLab Blog, September 30, 2020, accessed November 26, 2020, https://peacelab.blog/2020/09/waffenstillstand-ohne-fortschritt.

37 Ministry of Defense of Ukraine, *White Book 2018: The Armed Forces of Ukraine*, 2019, accessed November 26, 2020, https://www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WB_2018_eng.pdf.

38 Ibid.

Графік 4: Хроніка головних подій збройного конфлікту на Донбасі (2014-2020)

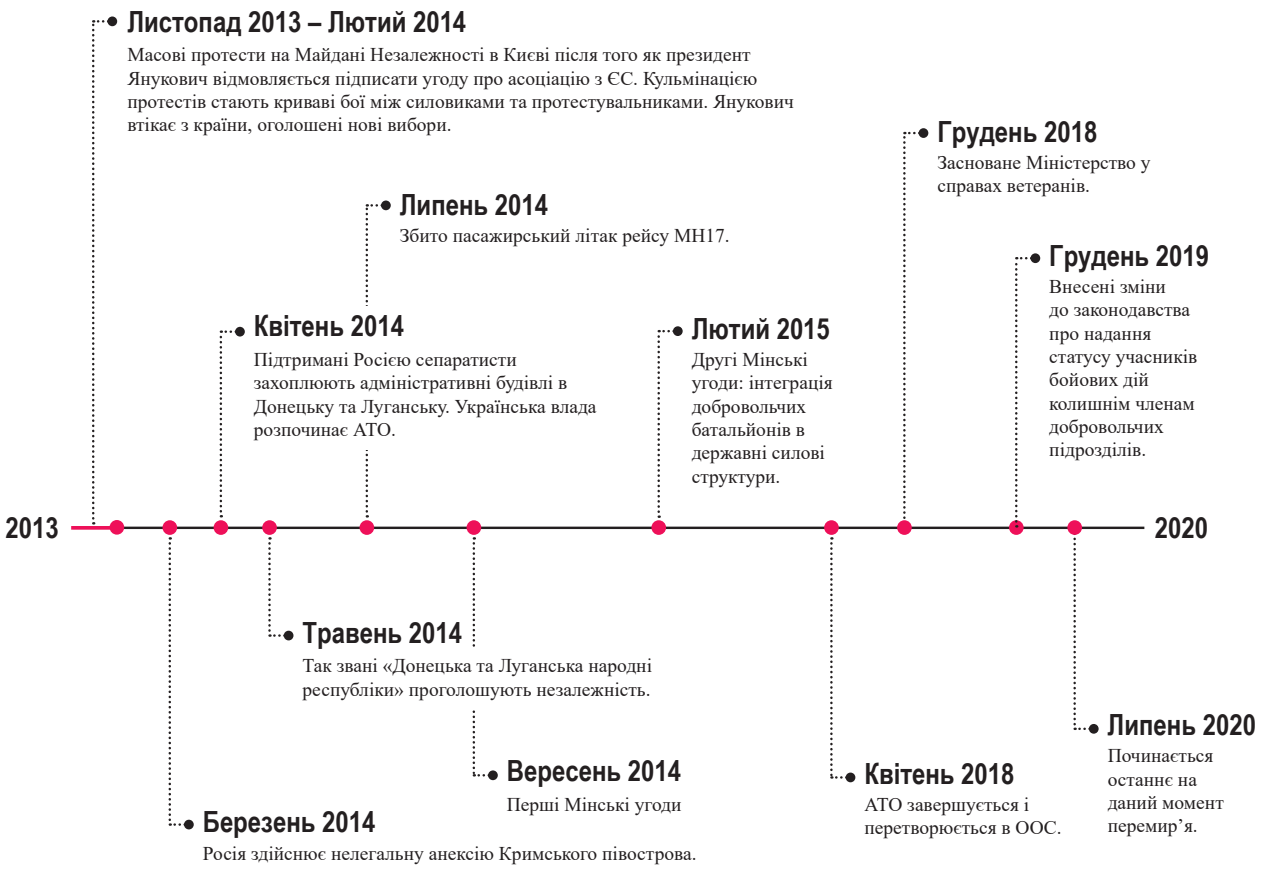

Роль ветеранів в українському суспільстві змінилась після 2014 року

Учасники бойових дій, що повернулися з Донбасу, змінили суспільний образ ветерана. Загальна кількість ветеранів в Україні, за оцінками, перевищує мільйон,[39] і – крім учасників АТО / ООС, які складають приблизно одну третину від загальної кількості – включає ветеранів Другої світової війни, війни в Афганістані та миротворчих місій Організації Об'єднаних Націй, в яких Україна активно брала участь в минулому.[40]

Уявлення українського суспільства про ветеранів традиційно формували ветерани Другої світової війни, тобто ветерани зазвичай уявляються як люди похилого віку.[41] У Радянському Союзі учасники Другої світової війни отримували

39 Legal100, "Що зробила Верховна Рада для ветеранів та військових за перше півріччя 2020 року" 2020b, переглянуто 26 листопада 2020, https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2020/07/2020_analitichnii--_zvit.pdf.

40 "Ukraine's Participation in the UN Peacekeeping Activities," Permanent Mission of Ukraine to the United Nations, 2016, accessed November 26, 2020, https://ukraineun.org/en/ukraine-and-un/peacekeeping-activities/.

41 Інтерв'ю із службовцем Мінветеранів, 9 вересня 2020, Берлін/Київ.

пільги та привілеї від держави, такі як право на безкоштовний проїзд в громадському транспорті, безкоштовне перебування в державних санаторіях та безоплатне користування стаціонарним телефоном[42] – пільги, на які ветерани до сьогодні мають право в Україні. До 2014 року паради проходили з нагоди закінчення Другої світової війни, і урочисті заходи насамперед культивували образ героїзму.[43]

Образ ветеранів афганської війни (афганців) в радянському, а згодом і в українському суспільстві визначався переважно негативним ставленням до цієї війни. Багато хто пов'язував війну з радянським імперіалізмом і вважав її непотрібною. Починаючи з 2014 року, критики афганської війни пов'язують її – а заразом і її ветеранів – з російським експансіонізмом. Ветерани Афганістану підтримували тісні зв'язки зі своїми російськими товаришами і до 2014 року регулярно відвідували Росію для вшанування пам'яті.[44] Конфлікт на Донбасі значно ускладнив ці відносини. Деякі ветерани афганської війни навіть зрештою воювали проти своїх колишніх побратимів, оскільки частина афганців брала участь у Євромайдані, а згодом приєдналася до ЗСУ, а інші воювали на боці підтримуваних Росією сепаратистів.[45]

Таким чином, ветерани відігравали важливу роль в українському суспільстві до 2014 року, насамперед як (радянські) символи героїзму. Цей образ змінився з 2014 року, оскільки "ветерани" – це вже не просто група людей похилого віку, а молоді чоловіки та жінки різного соціально-економічного походження і так само з різною мотивацією участі в бойових діях на Донбасі.

42 Natalia Danilova, "Veterans' Policy in Russia: A Puzzle of Creation," *The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies*, Issue 6/7 (2007), https://doi.org/10.4000/pipss.873.

43 Roman Goncharenko, "World War II and the Battle over Collective Memory in Eastern Europe," *Deutsche Welle*, May 9, 2020, accessed November 26, 2020, https://www.dw.com/en/world-war-ii-and-the-battle-over-collective-memory-in-eastern-europe/a-53356626.

44 Iryna Sklokina, "Veterans of the Soviet-Afghan War and the Ukrainian Nation-Building Project: From Perestroika to the Maidan and the War in the Donbas," *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*, Double special issue: "Back from Afghanistan: The Experiences of Soviet Afghan War Veterans," and "Martyrdom & Memory in Post-Socialist Space" (2015).

45 Amie Ferris-Rotman, "The Return of the 'Afgantsy,'" *POLITICO Magazine*, September 27, 2015, accessed November 26, 2020, https://www.politico.com/magazine/story/2015/09/ukraine-war-soviet-fighters-213142.

Сучасні практики та недоліки процесу реінтеграції

Колишні учасники бойових дій, які повернулися з Донбасу, не лише змінили погляди суспільства на ветеранів, вони також спричинили суттєві зміни в законодавстві та практиці надання соціальних послуг ветеранам. Це значною мірою стало результатом активних лобістських зусиль громадянського суспільства, які зрештою призвели до створення Міністерства у справах ветеранів України (Мінветеранів) у 2018 році.

Однак, незважаючи на покращення доступу ветеранів до інформації, що стосується їх прав та привілеїв, поточні заходи з реінтеграції залишаються недостатніми. Підтримка ветеранів організована як система виплат та пільг, для отримання яких ветерани мають окремо подавати заявку. Доступ до цієї системи залишається складним, та і самі пільги не задовольняють потреби реінтеграції належним чином. Психологічна та фізична реабілітація – це ті дві сфери, в яких особливо відчувається нестача державних зусиль. Ветерани, організації громадянського суспільства, співробітники міністерств та міжнародні актори постійно критикують такий орієнтований на пільги підхід до реінтеграції як застарілий та неефективний, і пропонують реформи для його оновлення. У той же час, вищеназвані групи беруть участь у процесі реінтеграції на різних рівнях і не завжди співпрацюють між собою.

Глибокі структурні виклики в Україні формують політику реінтеграції. Росія продовжує докладати зусиль для ослаблення української системи управління. Одночасно країна намагається провести внутрішні реформи в умовах складної економічної ситуації на тлі зростаючої суспільної та політичної поляризації. Політика в Україні – це важка битва – не лише стосовно ветеранів.

Структурні виклики перешкоджають реінтеграції

Українська політика перебуває під значним впливом зусиль Росії з дестабілізації та підриву української державності.[46] Насамперед, сюди можна віднести сучасний конфлікт на Донбасі. Однак Росія також використовує інші засоби дестабілізації, такі як розповсюдження неправдивої або маніпулятивної інформації, зокрема про колишніх учасників бойових дій. Це впливає на загальний рівень спроможності

46 Mathieu Boulègе and Orysia Lutsevych, "Resilient Ukraine Safeguarding Society from Russian Aggression," Ukraine Forum Chatham House, October 2020, accessed November 26, 2020, https://www.chathamhouse.org/events/all/research-event/virtual-roundtable-resilient-ukraine-safeguarding-society-russian.

української держави, оскільки ресурси постійно відволікаються на протидію цим спробам дестабілізації.

Одночасно, незважаючи на ці спроби, протягом останніх шести років Україна проводить значні реформи, борючись зі старими владними структурами та корупцією. Хоча дестабілізаційні зусилля Росії теж підживлюють спротив цим змінам, протидія з боку українських еліт, які продовжують гальмувати реформи, сама по собі є внутрішньою проблемою. Як і в будь-якій країні, зміни відбуваються повільно і важко.[47] Поточні реформістські зусилля впливають на багато державних установ, відповідальних за реінтеграцію ветеранів. Гарячі політичні теми, такі як земельна реформа та децентралізація – остання часто спричиняє проблеми у взаємодії між Києвом та регіонами – впливають на спроможність уряду та політичні інтереси, що лежать в основі реінтеграції ветеранів.

Соціально-економічна ситуація в Україні посилює труднощі ветеранів. Складний економічний клімат, на який ще й наклалась пандемія COVID-19, зменшує їхні шанси знайти роботу.[48] Крім того, загалом слабка система соціального забезпечення та надання медичних послуг негативно впливає на здатність ветеранів отримувати ці послуги.[49] Соціальна стигма, пов'язана з психічним здоров'ям, від якої особливо страждають чоловіки, посилює небажання ветеранів звертатися за допомогою.[50] Суттєві зміни та реформи з 2014 року торкнулись суспільства в цілому: виник сильний рух громадянського суспільства, але він залишається невеликим, лише 10 відсотків населення регулярно беруть в ньому активну участь.[51] При цьому українці мають різні думки щодо курсу, яким країна рухається після Євромайдану та наступних подій, що посилює політичну поляризацію.[52] Саме так виглядає політичний та соціальний фон, на якому відбуваються процеси реінтеграції ветеранів в Україні.

Органи державної влади нерівномірно залучені до процесу реінтеграції

Мінветеранів було створено, щоб дати сигнал про те, що добробут ветеранів є політичним пріоритетом,[53] але це не знайшло відображення в його структурах та бюджеті. Під тиском кампанії громадянського суспільства український уряд під керівництвом прем'єр-міністра Володимира Гройсмана створив Мінветеранів у 2018

47 Steven Pifer, "Ukraine's Zelenskiy Ran on a Reform Platform — Is He Delivering?" Brookings, July 22, 2020, accessed November 26, 2020, https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/07/22/ukraines-zelenskiy-ran-on-a-reform-platform-is-he-delivering/.

48 "UN Study Documents Devastating Impact of COVID-19 in Ukraine," UNDP, September 28, 2020, accessed November 26, 2020, https://www.undp.org/content/undp/en/home/news-centre/news/2020/UN_study_documents_impact_COVID19_in_Ukraine.html.

49 UNICEF Ukraine, "Social Policy Programme," September 17, 2020, accessed November 26, 2020, https://www.unicef.org/ukraine/en/social-policy-programme.

50 Flavie Bertouille, "What's Next for Veterans in Ukraine?" Policy Brief, International Alert, March 2019, accessed November 26, 2020, https://www.international- alert.org/sites/default/files/Ukraine_Whatsnextforveterans_%20EN_2019.pdf.

51 Boulège and Lutsevych, "Resilient Ukraine Safeguarding Society from Russian Aggression."

52 Anne Applebaum, Peter Pomerantsev, Sophia Gaston, et al., *From 'Memory Wars' to a Common Future: Overcoming Polarisation in Ukraine*, Arena–LSE, July 2020, accessed November 26, 2020, https://www.lse.ac.uk/iga/assets/documents/Arena-LSE-From-Memory-Wars-to-a-Common-Future-Overcoming-Polarisation-in-Ukraine.pdf.

53 Інтерв'ю з колишнім високопоставленим службовцем МОЗ, 3 вересня 2020, Берлін/Київ.

році.[54] Воно було об'єднане з Міністерством реінтеграції тимчасово окупованих територій у кабінеті прем'єр-міністра Олексія Гончарука в 2019 році, а потім відновлене як окреме міністерство в уряді прем'єр-міністра Дениса Шмигаля в 2020 році. З цієї причини Міністерство все ще перебуває на початковій стадії розвитку, а його структури залишаються в процесі формування. Воно має недостатнє для повноцінного розвитку фінансування: у проекті бюджету України на 2021 рік на Мінветеранів виділяється приблизно 11,32 млн. євро (374 млн. гривень), трохи менше ніж у бюджеті 2020 року.[55] Міністерство має обмежену сферу відповідальності, а отже є суттєво меншим за розміром і має значно менше ресурсів, ніж інші міністерства, що займаються питаннями ветеранів. Порівняння бюджетів робить це питання очевидним: бюджети Міноборони та МВС становлять близько 3,4 млрд. євро (117,5 млрд. гривень) та 2,9 млрд. євро (98,3 млрд. гривень) відповідно. У 2021 році Міністерство охорони здоров'я (МОЗ) має отримати приблизно 4,5 млрд. євро (155,2 млрд. гривень), а Міністерству соціальної політики (МінСоц) було виділено 9,3 млрд. євро (319,4 млрд. гривень).[56]

Окрім демонстрації політичної підтримки, створення Мінветеранів також було спробою полегшити процес реінтеграції, визначивши відповідальний орган на державному рівні.[57] Хоча це і призвело до певного перепідпорядкування сфери проблем ветеранів, процес залишається складним. Оскільки ця сфера є комплексною, у розробці та реалізації заходів щодо реінтеграції беруть участь різні державні органи. На сьогоднішній день існує 10 різних установ, які відповідають за різні аспекти реінтеграції ветеранів,[58] і сфери компетенції залишаються розмитими. Не спрощує проблему і той факт, що Міністерство оборони та МВС мають своїх "власних" ветеранів Донбасу. МО відповідає за ветеранів, які є професійними військовими (на відміну від добровольців, які брали участь в АТО / ООС). Ці військові зазвичай мають кращий доступ до різноманітних пільг та програм.[59] МВС несе відповідальність за службовців Національної поліції та Національної гвардії України, які брали участь у воєнних операціях, включаючи колишні добровольчі батальйони.[60]

Відсутність уніфікованих стандартів на місцевому рівні робить процес реінтеграції непослідовним та повним регіональних особливостей. Багато в чому місцева влада є первинною ланкою, коли йдеться про реінтеграцію ветеранів. Зазвичай, коли військовий демобілізується, відповідальний підрозділ – чи то в МО, чи МВС – видає йому його документи, і ветеран їде додому. Тоді місцева влада повинна підхопити цей процес. Регіональні відділення Міністерства соціальної

54 Zajaczkowski, "Homogenität und Fragmentierung."

55 Legal100, "Державний бюджет на 2021 рік для ветеранів," 2020c, переглянуто 26 листопада 2020, https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2020/09/info_derzhbyudzhet_2021.png. Exchange rate retrieved from Oanda Currency Converter on December 14, 2020.

56 Ярослав Винокуров, "Бюджет 2021. Какие изменения Кабмин запланировал для украинцев на следующий год," *Экономическая правда*, 15 вересня 2020, переглянуто 26 листопада 2020, https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2020/09/15/665123/; і "Додаток (Розподіл видатків та надання кредитів за програмною класифікацією на 2019-2021 роки) 14.09.2020," переглянуто 26 листопада 2020, Верховна Рада "Проект Закону про державний бюджет України на 2021 рік," 14 вересня 2020, https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69938. Всі курси валют взяті з Oanda Currency Converter 14 грудня 2020 року.

57 Інтерв'ю з представником громадянського суспільства, 20 серпня 2020, Берлін/Київ.

58 Інтерв'ю із службовцем Мінветеранів, 9 вересня 2020, Берлін/Київ.

59 Інтерв'ю з представником міжнародної організації, 21 вересня 2020, Берлін/Київ.

60 Інтерв'ю із службовцем МВС, 16 жовтня 2020, Берлін/Київ.

політики відповідають за отримання ветеранами пільг і, таким чином, відіграють особливо важливу роль, оскільки вони також зобов'язані інформувати ветеранів про їх право на ці пільги. Чи виконуватиметься цей обов'язок і якою мірою, залежить від окремих регіональних відділень. Після цієї первинної комунікації не існує механізму подальшого моніторингу ситуації.[61] Теперішня реформа децентралізації, яка зміцнює місцеву владу, також впливає на цей процес, оскільки державні органи, такі як Мінветеранів, менш обізнані в тому, як реалізується їхня політика та чи підходить вона для різних регіональних контекстів. В даний час Мінветеранів створює відділення в різних регіонах, які будуть посередниками між ветеранами та Міністерством соціальної політики. Однак часто саме організації громадянського суспільства та ветеранські об'єднання найбільше взаємодіють з ветеранами та стають захисниками їх прав.

Нарешті, Верховна Рада, український парламент, є важливим суб'єктом у справах ветеранів, виконуючи функції законодавця та контролера. Парламент неодноразово вносив зміни до Закону про ветеранів від 1993 року. Деякі члени парламенту (Народні депутати) самі є ветеранами і виступають за права ветеранів спільно з іншими депутатами – наприклад, шляхом створення Спеціальної комісії з питань правового статусу ветеранів війни.[62] Колишній парламентський Комітет у справах ветеранів був об'єднаний з Комітетом з питань соціальної політики у новостворений Комітет з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів на початку роботи нового скликання Верховної Ради в 2019 році. Різні депутати критикували це рішення як применшення важливості ветеранських питань, подібно до тимчасового злиття Міністерства у справах ветеранів та Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій.[63]

Прогалини заповнює громадянське суспільство та місцеві організації

Крім державних структур та установ, безліч громадських організацій (ГО) відстоюють права ветеранів, зокрема спілки ветеранів АТО / ООС. Різні типи нерівномірно розповсюджені по всій Україні і зосереджені в Києві та обласних центрах. З огляду на відносно простий процес реєстрації ГО, багато громадських та ветеранських організацій існують на папері, а насправді не функціонують.[64] Це характерно і для ветеранських об'єднань: сторонні люди не завжди можуть визначити, які об'єднання заслуговують на довіру. Політичні погляди, особливо ультраправі настрої, ще більше ускладнюють цю ситуацію. Через ці ускладнення деякі міжнародні донори часто не хочуть надавати фінансову підтримку ветеранським об'єднанням або проектам, пов'язаним із ветеранами загалом. Тим не менше, деякі спілки успішно отримують кошти від міжнародних донорів, наприклад, об'єднання ветеранів АТО на південному сході України здобуло фінансування від Європейського банку реконструкції та розвитку для створення громадського простору для ветеранів та ВПО. Деякі ГО та

61 Інтерв'ю з представником громадянського суспільства, 25 серпня 2020, Берлін/Київ.

62 Інтерв'ю з членом парламенту, 12 жовтня 2020, Берлін/Київ.

63 Ibid.

64 Інтерв'ю з представником міжнародної організації, 28 вересня 2020, Берлін/Вашингтон, О.К./Київ.

ветеранські організації подають заявки на отримання державного фінансування на конкретні проекти, тоді як інші працюють виключно на волонтерських засадах. В цих умовах також трапляються рідкісні випадки "фасадних" організацій, призначених для відмивання грошей.[65]

Ветеранські об'єднання можуть бути відігравати дуже важливу роль під час надання товариської підтримки колишнім учасникам бойових дій та часто допомагають ветеранам у реалізації їх прав та отриманні пільг. На відміну від інших ГО, ці організації складаються лише з ветеранів. Однак не всі ветерани хочуть вступати до ветеранських спілок,[66] а в деяких сільських районах таких об'єднань не існує. Існує кілька перспективних ініціатив щодо створення спілок ветеранів АТО для охоплення кількох сіл у певних районах.[67] Ветеранські об'єднання часто виступають посередниками та лобістами для ветеранів в їх взаємодії з місцевою владою, і виступають для них основним джерелом інформації.[68] Однак політичні гравці іноді експлуатують ветеранські об'єднання. Деякі з цих організацій перебувають під керівництвом або впливом ультраправих. Традиційні гендерні ролі та очікування в суспільстві, а також у безпосередньому оточенні ветеранів-жінок можуть створювати значні часові та практичні обмеження щодо можливості жінок вступати до спілок АТО. Таким чином, жінки мають більш ускладнений доступ до цих спілок, оскільки від них очікують, що вони будуть займатися своїми сім'ями, а в приміщеннях ветеранських спілок можуть бути обмежені можливості догляду за дітьми.[69]

Деякі ветеранські об'єднання уже мають досвід успішного впливу на державну політику щодо ветеранів. Двадцять два представники спілок ветеранів – по одному від кожного регіону – залучені до консультацій з Мінветеранів у форматі "Ради ветеранів". Створення цієї ради було ініційоване в 2019 році тодішнім міністром Оксаною Колядою як спосіб залучення представників ветеранів та керівників ветеранських об'єднань з усіх куточків країни.[70] Дві інші ради мають регулярні консультації з Мінветеранів: Рада матерів та сімей загиблих та "Громадська рада", членів якої обирає громадськість. Хоча теоретично будь-який громадянин України може голосувати за членів цієї ради, на практиці їх обирають зацікавлені сторони. Ці ради різняться за рівнем впливу і формально не співпрацюють між собою. Мінветеранів критикували за те, що він дозволив відомим членам ультраправих організацій увійти до Громадської ради.[71]

На відміну від ветеранських об'єднань, звичайні ГО, як правило, складаються з ветеранів та цивільних волонтерів. Багато з цих цивільних осіб активно підтримували українських військових під час бойових дій, а деякі боролись за права ветеранів ще з перших хвиль демобілізації в 2015 році. Ці ГО часто служать точками входу для міжнародних організацій. Іноземні донори більш готові фінансувати ГО, ніж ветеранські спілки, оскільки існує менша невизначеність щодо їх політичної

65 Інтерв'ю з волонтером, який допомагає ветеранам АТО, 5 жовтня 2020, Берлін/Київ.

66 Інтерв'ю з ветераном, чол., батальйон "Торнадо", 11 вересня 2020, Берлін/Костянтинівка.

67 Інтерв'ю з представником громадянського суспільства, 17 жовтня 2020, Берлін/Київ.

68 Підсумки фокус-групи.

69 Інтерв'ю з представником міжнародної організації, 18 вересня 2020, Берлін/Краматорськ.

70 Інтерв'ю з колишнім високопоставленим службовцем Мінветеранів, 13 жовтня 2020, Берлін/Київ.

71 "Ukraine's Ministry of Veterans Affairs Embraced the Far Right – With Consequences to the U.S.," *Bellingcat*, November 11, 2019, accessed November 26, 2020, https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2019/11/11/ukraines-ministry-of-veterans-affairs-embraced-the-far-right-with-consequences-to-the-u-s/.

приналежності чи поглядів. Однак отримати фінансування не завжди легко, і гранти часто надаються на короткий термін. Враховуючи велику кількість ГО, робота часто дублюється. Оскільки структура пільг, виплат та інших способів підтримки є досить заплутаною і фрагментованою, найбільш вдалими моделями видаються так звані "ветеранські простори", такі як Veteran Hub у Києві, який по суті є універсальним майданчиком, куди ветерани можуть приходити за консультацією та на заходи.

Veteran Hub

Veteran Hub, який розпочав роботу у 2018 році, – це громадський простір для ветеранів у Києві. Його головна ідея проста: хаб виконує функцію фронт-офісу, направляючи ветеранів, які звертаються із запитом або мають конкретну потребу, до однієї з 10 організацій громадянського суспільства у приміщенні центру або до інших партнерських організацій у Києві. Раніше засновники мали свою невелику громадську організацію і придумали ідею ветеранського хабу після того, як зіткнулись з проблемами пошуку фінансування та побачили дублювання в роботі багатьох організацій. Хаб був задуманий як універсальний майданчик, який впорядковував би зусилля різних організацій та полегшував фінансове навантаження на них.[72] Сьогодні Veteran Hub має підтримку від Державного департаментом США через американську міжнародну організацію розвитку IREX (Рада міжнародних наукових досліджень та обмінів), а також від інших спонсорів. В даний час проект розширюється, збільшується кількість персоналу в його головному офісі в Києві, відкриваються нові філії в кількох українських містах, зокрема в Одесі та Дніпрі. Нещодавно хаб також запустив "мобільний офіс" – автомобіль "Veteran Hub", який можна викликати в сусідні з Києвом райони, щоб допомогти ветеранам, які мають труднощі з пересуванням або не можуть отримати доступ до послуг через пандемію COVID-19.[73] Всі залучені сторони вважають створення таких "ветеранських просторів" – універсальних майданчиків, де ветерани можуть отримати доступ до різних послуг і підтримку від побратимів, – перспективною ідеєю. Деякі з цих просторів також будуть призначені для допомоги ВПО.[74]

Подання заявок і отримання пільг є викликом

В Україні найбільш консолідовані заходи з реінтеграції – це соціальний пакет радянських часів, на який мають право офіційно зареєстровані ветерани. Закон від

72 Інтерв'ю з представником громадянського суспільства, 25 серпня 2020, Берлін/Київ.

73 "Veteran Hub запустили мобільний офіс," *Без Броні*, 6 жовтня 2020, переглянуто 4 грудня 2020, https://bez-broni.net/news/veteran-hub-zapustili-mobilnii-ofis?fbclid=IwAR20psW6z99wi6wv76DmrHP3CBYNyGbK1gF-BrOPduHP1BGPEWhbbMd-7_W0.

74 Інтерв'ю з колишнім високопоставленим службовцем Мінветеранів, 13 жовтня 2020, Берлін/Київ.

1993 року "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" визначає близько 50 виплат, включаючи щомісячну пенсію, щорічну виплату, безкоштовний проїзд в громадському транспорті, деякі пільги в сфері охорони здоров'я (наприклад, безоплатні медикаменти), безкоштовний доступ до державних санаторіїв, пільги при оплаті комунальних послуг, додаткові щорічні відпустки та безкоштовну освіта для ветеранів та їх дітей, а також інші спеціальні пільги в освітній сфері.[75] Цей закон потрапив у фокус уваги законотворців та зазнав багатьох поправок після 2015 року, коли кількість ветеранів в Україні різко зросла.

Щоб отримати право на ці пільги та послуги, ветерани повинні отримати статус учасника бойових дій (УБД). Деяким ветеранам було дуже складно справитись з адміністративними перепонами, які вони повинні подолати, щоб отримати такий статус. Як наслідок, кількість присвоєних статусів УБД не обов'язково відповідає кількості людей, які воювали на Донбасі, і на сьогодні не існує загальнодержавного реєстру всіх ветеранів АТО / ООС в Україні. Ветерани отримують статус УБД від органу влади, якому підпорядковувався підрозділ, в якому вони служили, тобто від Міністерства оборони або МВС. Однак ветерани добровольчих підрозділів не були у підпорядкуванні жодної з цих структур, а отже, не отримували свої документи після демобілізації автоматично, якщо вони не були зараховані до лав офіційних підрозділів (ЗСУ, Національної гвардії чи поліцейських частин) після інтеграції добровольчих батальйонів в офіційні структури. У 2019 році Верховна Рада прийняла відповідний законопроект, який має на меті полегшити процес реєстрації колишніх членів добробатів. Хоча ветерани вітали цей захід, деякі добровольці все ще не мають статусу УБД. Один ветеран так описав адміністративні труднощі, з якими він зіткнувся:

"Проблема полягає в бюрократії радянського зразка. Коли я демобілізувався, у мене на руках не було картки УБД – я її загубив. […] Коли я отримав статус інваліда від медичної комісії, я хотів отримати своє свідоцтво про інвалідність у соціальних службах. Вони сказали, що ми не можемо вам його дати без посвідчення УБД. Тож я пішов до військового комісаріату і сказав їм, що мені потрібне посвідчення УБД. Вони сказали, що ми не можемо вам його дати – зараз у вас статус інваліда."

— Ветеран, чол., Костянтинівка[76]

Одним із джерел невдоволення для багатьох ветеранів є те, що, в той час як одні проходять через значні труднощі для отримання статусу УБД, інші просто купують або отримують його, хоч і не брали участі у боях (наприклад, якщо вони працювали в

75 Верховна Рада, "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту," переглянуто 26 листопада 2020, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12/print1453801044135460#Text.

76 Інтерв'ю з ветераном, чол., батальйон "Торнадо", 11 вересня 2020, Берлін/Костянтинівка.

Графік 5: Різні шляхи ветеранів для отримання соціального пакету

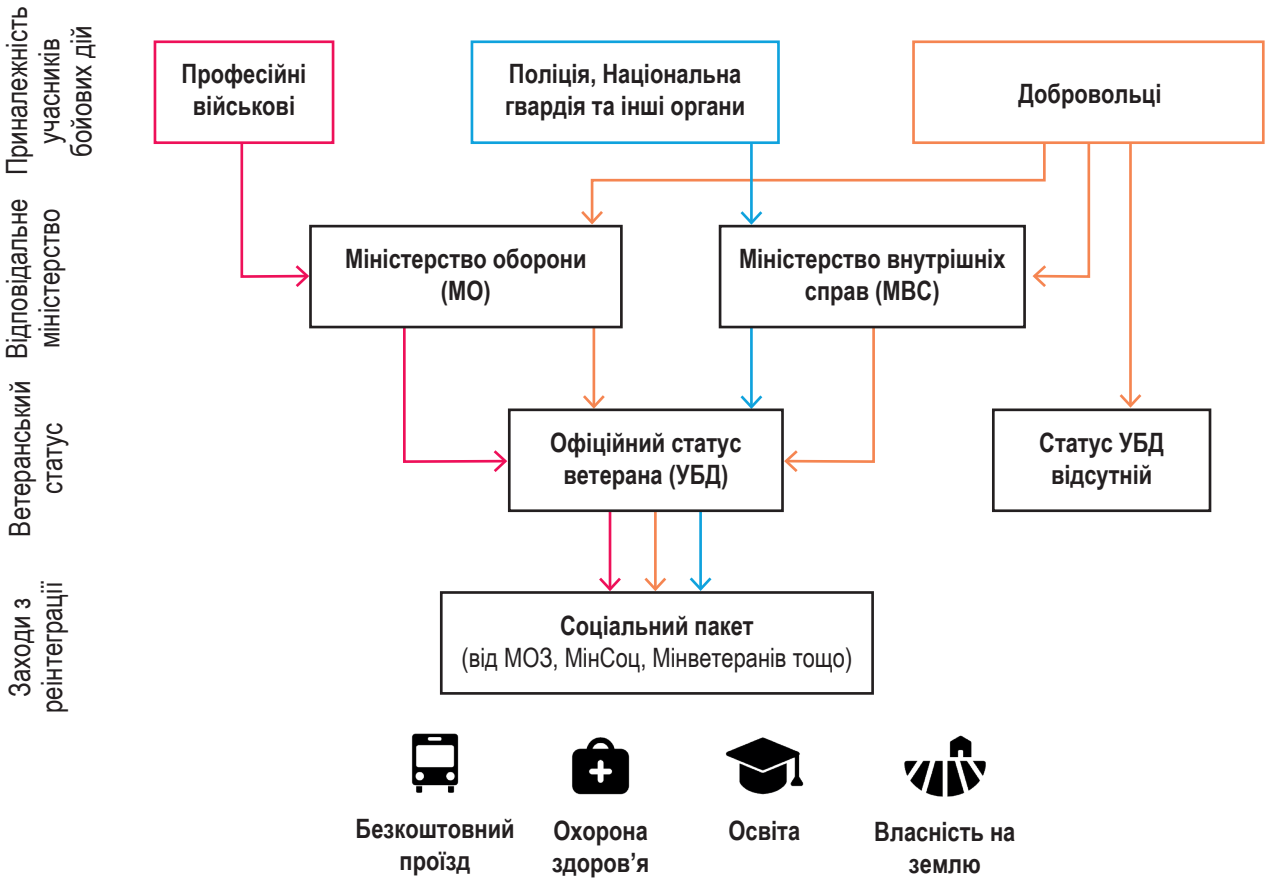

територіальних управліннях Міноборони в Донецькій або Луганській областях).[77] Ця проблема має також гендерний вимір: оскільки до 2018 року жінки за законом не могли брати участь у бойових діях,[78] багатьом жінкам важче отримувати статус УБД.[79] Ті жінки-ветерани, які все ж отримують посвідчення, часто офіційно отримують посади швачок, кухарок та інші допоміжні посади, хоча насправді вони були снайперами чи бійцями на передовій. Хоча вони все ще можуть отримувати пільги, це ускладнює їх право на лікування травм та поранень, отриманих в бою.[80]

77 Інтерв'ю з колишнім високопоставленим службовцем МОЗ, 3 вересня 2020, Берлін/Київ.

78 Hanna Hrytsenko, "Women in Ukraine's Military: An Opportunity for Change," PeaceLab Blog, April 28, 2020, accessed November 26, 2020, https://peacelab.blog/2020/04/women-in-ukraines-military-an-opportunity-for-change.

79 Tamara Martsenyuk et al., "Invisible Battalion 2.0: Women Veterans Returning to Peaceful Life," UN Women, November 2019, accessed November 26, 2020, https://www2.unwomen.org/-/media/field%20office%20eca/attachments/publications/2019/11/invisible%20battalion%2020eng.pdf?la=en&vs=3417.

80 Інтерв'ю з ветераном, жін., представницею Жіночого ветеранського руху, 4 вересня 2020, Берлін/Київ.

Навіть після того, як ветерани отримують статус УБД, забезпечення доступу до пільг все ще може бути складним завданням. Часто основним джерелом інформації для них стають їх побратими – це означає, що ізольованим особам у сільській місцевості важче дізнатися про свої права та пільги, і про способи їх отримання. Деякі пільги, такі як щомісячні виплати та безкоштовний проїзд в громадському транспорті, отримати досить легко, тоді як інші становлять складнішу проблему.[81] Наприклад, зайнятість залишається вирішальною – і складною – сферою реінтеграції. Ветеранам часто пропонують робочі місця, для яких вони надмірно кваліфіковані, а деякі робочі місця непридатні для жінок. У цих умовах, перепідготовка має вирішальне значення. Однак доступ до навчальних програм отримати нелегко: навіть якщо навчання безкоштовне, ветеранам часто не надають пільгові кредити, які дозволять їм не працювати на час навчання.[82]

Потреби в сфері психічного та фізичного здоров'я залишаються без достатньої уваги

Що стосується надання медичних послуг, ветерани стикаються зі складною системою. Деякі лікарні спеціалізуються на наданні допомоги ветеранам, але не в змозі задовольнити їх потреби в повному обсязі.[83] Багато хто стверджує, що замість створення цих спеціалізованих установ було б розумніше зміцнити всю систему та надати спеціальний "ветеранський пакет", до якого можна було б отримати доступ у місцевих лікувальних закладах. Незважаючи на те, що це було б більш довготривалим рішенням, такі зміни буде важко та дорого здійснити в умовах, коли охорона здоров'я є проблемою для всього українського суспільства, а не лише для ветеранів. Однак ці питання є особливо важливими для ветеранів, оскільки переважна більшість має певні проблеми зі здоров'ям, пов'язані з їх військовою службою. Жінки часто стикаються з дуже специфічними проблемами, наприклад, болями в спині та репродуктивними проблемами. Ветерани з інвалідністю поділяються на три різні групи (I, II або III),[84] що визначає розмір грошових виплат. Цю систему поділу широко критикують як несправедливу та корумповану. Крім того, деякі ветерани повідомляють про необхідність щороку проходити медичну комісію для надання доказів своєї інвалідності, що фізично виснажує і не має сенсу для ветеранів з постійною інвалідністю, такою як відсутність кінцівок.

Що стосується психологічних травм, то не існує єдиної політики надання психосоціальної підтримки.[85] Наразі охорона психічного здоров'я обмежується

81 International Organization for Migration, "Life after Conflict: Survey on the Sociodemographic and Socioeconomic Characteristics of Veterans of the Conflict in Eastern Ukraine and Their Families," January 2020, accessed November 26, 2020, http://ukraine.iom.int/sites/default/files/veterans_reintegration_survey_2020_eng.pdf.

82 Інтерв'ю з членом парламенту, 12 жовтня 2020, Берлін/Київ.

83 Ibid.

84 Є три категорії інвалідності в Україні: I група означає, що людина не може виконувати ніяку роботу і потребує постійного догляду; II група означає, що людина не може виконувати ніяку роботу, але не потребує постійного догляду; III група означає, що людина може виконувати звичайну роботу. Інформація отримана з "Social Security Programs Throughout the World: Europe – Ukraine," Social Security Office of Retirement and Disability Policy, 2016, переглянуто 26 листопада 2020, https://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc/ssptw/2016-2017/europe/ukraine.html.

85 Інтерв'ю зі службовцем Мінветеранів, 9 вересня 2020, Берлін/Київ.

перебуванням в державних санаторіях, як правило, протягом двох тижнів. Однак ці зусилля не забезпечують необхідної допомоги. Штатні співробітники мають низьку оплату праці та не навчені лікувати психічні розлади, пов'язані з війною.[86] Хоча деякі волонтери надають такі послуги, вони працюють не у всіх регіонах і часто недостатньо кваліфіковані, оскільки отримати сертифікат онлайн досить легко.[87] Нещодавні спроби вдосконалення системи надання психологічної допомоги для ветеранів зосереджувались насамперед на посттравматичному стресовому розладі (ПТСР). Хоча це позитивний процес, але він може призвести до надмірного діагностування ПТСР, тоді як справжні причини можуть лежати в іншому і, таким чином, залишатися без необхідного лікування.[88] Соціальна стигма навколо психічного здоров'я часто призводить до ситуацій, коли ветерани рекомендують іншим звертатися за психологічною допомогою, але не роблять цього самі.[89] Гендер відіграє важливу роль у цьому процесі: від жінок очікується, що вони будуть висловлювати та рефлексувати свої почуття щодо війни, тоді як чоловіки вважають, що вони повинні залишатися сильними та утримуватися від прояву будь-яких емоцій.[90] Якщо психологічні розлади не лікувати, ветерани можуть стати схильними до алкоголізму чи агресії.[91] Ці проблеми найбільше зачіпають сім'ї ветеранів, і їм теж не вистачає підтримки. Наприклад, на сьогодні не існує програм боротьби з домашнім насильством.[92] Той факт, що домашнє насильство досить поширене та часто стигматизоване в українському суспільстві, поглиблює цю проблему.[93] Підтримка з боку побратимів, очевидно, допомагає подолати цю стигму: ветерани більш схильні звертатися за психосоціальною допомогою до інших ветеранів, які є психологами, а ветерани, які звертаються за психологічною підтримкою, позитивно впливають на своїх товаришів.

Боротьба з соціальною стигмою

Соціальна стигма впливає на реінтеграцію соціальних меншин, таких як ветерани ЛГБТ+, які стикаються з жорсткою дискримінацією як всередині, так і поза межами ветеранської спільноти. У 2018 році екс-боєць Віктор Пилипенко заснував групу в Facebook для ветеранів ЛГБТ+. Для підвищення обізнаності організатори провели такі заходи, як фотовиставка Антона Шебетка "Ми були тут", на якій зображені учасники АТО – представники спільноти ЛГБТ+.[94]

86 Інтерв'ю із консультантом з психічного здоров'я, що працює з ветеранами, 25 серпня 2020, Берлін/Дніпро.

87 The World Bank, *Socio-Economic Impacts of Internal Displacement and Veteran Return: Summary Report*, May 2017, accessed November 26, 2020, http://documents1.worldbank.org/curated/en/571011497962214803/pdf/116489-REVISED-Updated-Report-Socioeconomic-Impacts-Internal-Displacement-Veteran-Ret.pdf.

88 Інтерв'ю із засновником ініціативи в сфері психічного здоров'я, чол., 4 вересня 2020, Берлін/Сан-Себастьян.

89 IOM, "Life after Conflict."

90 Bertouille, "What's next for Veterans in Ukraine?"

91 Ibid.

92 Інтерв'ю зі службовцем Мінветеранів, 14 вересня 2020, Берлін/Миколаїв.

93 Kateryna Busol, "Domestic Violence in Ukraine: Lessons from COVID-19," Chatham House, July 23, 2020, accessed November 26, 2020, https://www.chathamhouse.org/2020/07/domestic-violence-ukraine-lessons-covid-19.

94 Natalie Vikhrov, "Ukraine's LGBT+ War Veterans Boost Battle for Equality," Reuters, February 17, 2020, accessed November 26, 2020, https://www.reuters.com/article/us-ukraine-lgbt-rights-feature-trfn-idUSKBN20B0P9.

На Київському Марші рівності 2019 року (КиївПрайд) ветерани-активісти ЛГБТ+ вперше організували окрему "військову" колону. Деякі ветерани активно підтримують спільноту ЛГБТ +, тоді як інші відкрито нападають на ветеранів-геїв як словесно, так і фізично, ставлячи під сумнів те, чи брали вони участь у важких боях. Гомофобні злочини на ґрунті ненависті в Україні часто залишаються непокараними.[95] Інші групи з недостатнім політичним представництвом, наприклад жінки, також активно проводять кампанії боротьби за свої права. Успішним прикладом подолання соціальної стигми щодо жінок-військових та ветеранів є інформаційно-лобістська кампанія "Невидимий батальйон", яку проводять Марія Берлінська та її колеги з українського "Жіночого ветеранського руху". Зіткнувшись із серйозними адміністративними та соціальними перешкодами, їм вдалося відкрити для жінок недоступні раніше бойові військові посади, і в цілому їх голос залишається почутим у ветеранській спільноті.[96] Однак потреби в реінтеграції жінок відрізняються від потреб чоловіків, і жінки все ще стикаються з більшими перешкодами для реінтеграції [97] – від більш суворих упереджень з боку широкої громадськості до значних перешкод у отриманні пільг та послуг.[98] Інші релігійні та етнічні меншини очевидно також мають окремі ветеранські спілки, але вони недостатньо відомі у ветеранській спільноті.

Система, зосереджена на пільгах та виплатах, не сприяє реінтеграції

Ветерани та інші залучені до процесу реінтеграції суб'єкти загалом критикують неефективність системи, зосередженої на пільгах та виплатах, яку створив закон 1993 року. Багато хто впевнений, що її потрібно реформувати та перетворити на систему, орієнтовану на послуги. "Дайте нам вудку, а не рибу" – стало своєрідним гаслом для ветеранів, представників громадянського суспільства, ветеранських об'єднань та Мінветеранів. Один чиновник Мінветеранів чітко дав зрозуміти, що держава не має можливості надавати пільги кожному ветерану до кінця життя.[99] Представники громадянського суспільства стверджують, що чинний закон про ветеранів не створює можливостей для реінтеграції.[100] Наприклад, положення про те, що ветерани повинні бути першими в черзі на отримання землі, не створює жодних працюючих інструментів для реінтеграції. На практиці отримати землю дуже важко, і багато ветеранів зрештою віддають свої земельні ділянки тим, хто найбільше запропонує.[101] Не вникаючи в тонкощі української земельної реформи, також очевидно, що це

95 Natalie Vikhrov, "Ukraine's LGBT+ war veterans boost battle for equality."

96 Інтерв'ю з представником громадянського суспільства, 21 серпня 2020, Берлін/Київ.

97 Інтерв'ю з представником міжнародної організації, 28 вересня 2020, Берлін/Вашингтон, О.К./Київ.

98 Tamara Martsenyuk et al., "Invisible Battalion 2.0: Women Veterans Returning to Peaceful Life."

99 Інтерв'ю зі службовцем Мінветеранів, 9 вересня 2020, Берлін/Київ.

100 Інтерв'ю з представником громадянського суспільства, 20 серпня 2020, Берлін/Київ.

101 Підсумки фокус-груп.

положення створює умови для корупції: зацікавлені бізнесмени можуть за невеликі гроші отримати сусідні земельні ділянки від різних ветеранів, тим самим зібравши більшу, ціннішу земельну ділянку.

Багато організацій громадянського суспільства виступають за більш індивідуалізовану систему підтримки ветеранів, оскільки не кожен ветеран потребує всіх пільг, виплат чи послуг. Наприклад, молоді ветерани мають більшу потребу в освітніх та навчальних можливостях або допомоги з вихованням дітей, ніж їхні старші товариші, яким може знадобитися більш комплексне вирішення проблем зі здоров'ям. Крім того, хоча деякі ветерани прагнуть швидко повернутися до цивільного життя, інші, можливо, воліють відновити сили протягом певного часу. Для вирішення цих питань у Верховній Раді зареєстрований новий законопроект. У ньому пропонується оновити закон про ветеранів 1993 року, а саме визначити важливість переходу від військового до цивільного життя, уточнити статус ветеранів та забезпечити державну підтримку бізнесу ветеранів.[102] Також існує ще одна важлива ініціатива: запланованe створення електронного реєстру ветеранів, який спільно укладають Мінветеранів та IREX.[103] Це буде значним кроком вперед для інформування ветеранів про їх права та пільги, а також для отримання даних міністерством.

Реінтеграція – це складний, індивідуальний процес, який виходить за рамки простого надання пільг та виплат. Це спільне завдання ветеранів, громадянського суспільства, місцевих громад та влади. Як свідчить наше дослідження, основні перешкоди для реінтеграції в даний час існують на адміністративному, політичному та соціальному рівнях.

102 Див. Верховна Рада, "Проект Закону 29.04.2020," в "Проект Закону про статус ветеранів та членів сімей загиблих (померлих) захисників України та ветеранів," 2020, переглянуто 26 листопада 2020, https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68710.

103 Див. "Ukraine Veteran Reintegration," IREX, accessed November 26, 2020, https://www.irex.org/project/ukraine-veteran-reintegration.

Три перешкоди для реінтеграції: нестача адміністративних ресурсів, політична поляризація і соціальні конфлікти

Під час інтерв'ю та проведення фокус-груп ми виявили три основні перешкоди для реінтеграції ветеранів – адміністративні, політичні та соціальні. Хоча ми розділяємо цю главу на три частини, ці три групи проблем пов'язані і часто підсилюють одна одну. У своїй більшості вони відображають загальні проблеми українського суспільства, що мають негативні наслідки для реінтеграції. Подолання кожної з цих перешкод займе різний період часу: суспільна єдність є довготерміновим викликом, як і спроби знайти місце в суспільстві для всіх людей, які постраждали від війни. Однак політична дискусія щодо майбутнього Донбасу в Україні повинна відбутися якомога швидше. Подібним чином, державна програма реінтеграції не може тривати вічно: хоча надання послуг усім українським ветеранам є постійним завданням, так само як і індивідуальний процес налагодження життя кожного ветерана після конфлікту, державні заходи реінтеграції матимуть сенс лише у формі чіткої програми зі зрозумілими цілями та визначеною датою завершення, після того як ці цілі будуть досягнуті. Це вимагатиме скоординованих зусиль всіх залучених сторін.

1 Адміністративні виклики: державні органи демонструють неефективну взаємодію та нестачу адміністративних ресурсів

Однією з основних перешкод для реінтеграції є відсутність послідовної політики щодо реінтеграції ветеранів на рівні міністерств. Держава, як правило, підтримує

реінтеграцію ветеранів. Однак структурні виклики, такі як поточні інституційні реформи та загальна тенденція до роботи міністерств ізольовано одне від одного, заважають реінтеграційним заходам. Також бракує інституційного потенціалу: Мінветеранів не має достатнього політичного впливу, фінансування та штатної чисельності, необхідних для вирішення поставлених завдань. Також міністерство не має офіційних повноважень щодо органів місцевого самоврядування, які надають ветеранські пільги. Становище Мінветеранів, яке знаходиться між двома дуже потужними міністерствами, Міністерством оборони та Міністерством внутрішніх справ, не робить ці інституційні виклики простішими. Нарешті, керівництво міністерств добре усвідомлює, що ветеранські справи – це складна, політично чутлива проблема, яка не принесе легких (політичних) дивідендів. Будь-які серйозні заходи з реінтеграції будуть неодмінно складними.

Повноваження Мінветеранів виходять за рамки його можливостей

Повноваження Мінветеранів не відповідають його можливостям: хоч установа і має завдання координувати політику у справах ветеранів, відсутність політичної підтримки означає, що фінансування та інституційний потенціал міністерства є недостатніми для управління процесом реінтеграції.[104] Ця обмеженість політичної підтримки виражається в тому, що організаційну структуру та вище керівництво Мінветеранів змінювали тричі менш ніж за два роки. Це ускладнює розробку довгострокових стратегічних цілей[105] та ускладнює взаємодію із зовнішніми радниками.[106] Ці часті зміни також підривають взаємодію Мінветеранів з іншими міністерствами, яка й так ослаблена тим, що це міністерство створене відносно недавно.[107] Міністерству бракує фінансування, що в свою чергу призводить до нестачі кваліфікованих кадрів. Як результат, Мінветеранів не має достатнього розуміння ситуації і не може найняти експертів та практиків, необхідних для його напрацювання.[108] Ці експертні знання особливо важливі для набуття міністерством фізичної та аналітичної спроможності збирати та обробляти дані для подолання існуючих інформаційних прогалин, що стане ще важливішим після запланованого запуску системи електронного реєстру.

Мінветеранів не вистачає адміністративних ресурсів

Мінветеранів не має необхідних адміністративних ресурсів у різних регіонах, щоб проводити послідовну політику з ветеранських питань. Хоча міністерство може намагатися впливати на місцеві органи влади, воно не має над ними жодних офіційних

104 Lauren Van Metre and John Boerstler, "The Trip from Donbas: Ukraine's Pressing Need to Defend Its Veterans," Atlantic Council, September 21, 2020, accessed November 26, 2020, https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/ukraines-veterans/.

105 Інтерв'ю зі службовцем Мінветеранів, 9 вересня 2020, Берлін/Київ.

106 Інтерв'ю з представником міжнародної організації, 28 вересня 2020, Берлін/Вашингтон, О.К./Київ.

107 Інтерв'ю з високопоставленим службовцем Мінветеранів, 15 вересня 2020, Берлін/Київ.

108 Інтерв'ю зі службовцем Мінветеранів, 9 вересня 2020, Берлін/Київ.

повноважень.[109] Отже, співпраця залежить від можливостей та волі органів обласної та місцевої влади, і, відповідно, може набувати дуже різних форм в різних регіонах країни. Нещодавно міністерство відкрило представництва в різних регіонах, які мали б виступати посередниками у взаємодії між ветеранами та місцевою владою.[110] Хоч це значний і необхідний крок, цим представництвам бракує кадрів, а пандемія COVID-19 уповільнила процеси їх пошуку.[111] Співпраця з місцевими органами влади, такими як регіональні представництва Міністерства соціальної політики, які надають пільги ветеранам, залежить від випадковості та окремих особистостей. Система може так працювати, якщо представництва Мінветеранів знаходяться в тих самих будівлях, що і місцеві відділи МінСоцу. В тих регіонах, де це не так, ці відділи іноді навіть не знають про існування Мінветеранів.[112]

"У Мінветеранів можуть і бути представники, але йому бракує представництва."

— Колишній високопоставлений службовець Мінветеранів[113]

Такий стан справ може заплутувати ветеранів, які іноді в кінцевому підсумку звертаються безпосередньо до Мінветеранів в Києві, оскільки не знають про існування місцевих відділів. Реалізація ветеранської політики місцевими та обласними органами влади не обов'язково слідує рішенням, прийнятим у Києві – і далеко не всі ветерани це розуміють. Деякі опитані нами ветерани та представники громадянського суспільства пов'язували низький рівень надання послуг із негативним ставленням до ветеранів у вищих політичних колах.[114]

Немає жодних емпіричних доказів того, що місцеві органи влади систематично порушують права ветеранів з політичних причин. Навіть якщо окремі працівники МінСоцу можуть мати упереджене ставлення до ветеранів, найбільш поширеною є думка, що ці особисті погляди не призводять до навмисного надання ветеранам послуг неналежної якості. Радше значні регіональні та місцеві розбіжності у наданні послуг зумовлені нестачею адміністративних ресурсів. Однак співпраця між різними державними органами може ускладнюватися через політичні розбіжності. Як зазначив один із службовців Мінветеранів, маючи на увазі підконтрольні уряду райони Донецька та Луганська, співпраця ускладнюється, коли в місцевих органах влади

109 Інтерв'ю з високопоставленим службовцем Мінветеранів, 15 вересня 2020, Берлін/Київ.

110 Для глибшого розуміння, див. рекомендації від ГО "Юридична Сотня" для цих місцевих офісів у комплексному аналітичному звіті: "Методичний посібник, рекомендації для працівників територіальних органів Міністерства у справах ветеранів України," Legal100, 2020a, переглянуто 26 листопада 2020, https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2020/09/rekomendatsii---dlya-terorganiv-minveteraniv.pdf.

111 Інтерв'ю зі службовцем регіонального офісу Мінветеранів, 14 вересня 2020, Берлін/Миколаїв

112 Інтерв'ю з членом парламенту, 12 жовтня 2020, Берлін/Київ.

113 Інтерв'ю з колишнім високопоставленим службовцем Мінветеранів, 13 жовтня 2020, Берлін/Київ.

114 Це зазначило декілька учасників інтерв'ю, наприклад у: інтерв'ю з представником громадянського суспільства, 20 серпня 2020, Берлін/Київ; інтерв'ю з ветераном, чол., батальйон "Донбас", 20 серпня 2020, Берлін/Київ; інтерв'ю з ветераном, чол., ЗСУ, 5 вересня 2020, Берлін/Ірпінь.

вважають, що "ветерани хочуть вбити всіх, хто говорить російською".[115] Ветеранські спілки можуть також відмовлятись співпрацювати з певними політичними партіями: наприклад, спілка місцевих ветеранських асоціацій на півдні України відмовляється від співпраці з міською радою чи адміністрацією, оскільки місцевий мер добре відомий своїми проросійськими настроями.

З огляду на те, що Мінветеранів було створено в результаті потужної громадської кампанії, воно традиційно підтримує хороші стосунки з представниками громадянського суспільства, хоча їх офіційна роль залишається невизначеною. З одного боку, зв'язок між ветеранськими спілками чи іншими організаціями громадянського суспільства та міністерством залишається міцним – наприклад, через різні консультативні ради. Міністерства добре усвідомлюють, що співпраця з громадянським суспільством є необхідністю, оскільки для успішної реалізації будь-якої політики необхідна підтримка ветеранської спільноти. З іншого боку, є багато випадків, коли Мінветеранів може переймати досвід громадянського суспільства. Як у міністерстві, так і поза ним, переважає думка, що роль Мінветеранів повинна полягати у формуванні, фінансуванні та координації політики, тоді як суб'єкти громадянського суспільства, що мають необхідний досвід та контакти, повинні її реалізовувати.[116] Поки що такий підхід залишається в теорії, головним чином через те, що міністерство має недостатньо коштів – але така система могла б бути корисною для всіх, якби був запроваджений відповідний процес перевірки для ГО та спілок ветеранів АТО. Однак політичні розбіжності між вищим керівництвом та ветеранами можуть створювати перешкоди для співпраці, наприклад, коли деякі члени Ради ветеранів відчувають, що адміністрація Президента Володимира Зеленського їх не чує.[117]

Міжвідомча взаємодія гальмує процеси реінтеграції

Зі створенням Мінветеранів у 2018 році український уряд поклав на нього відповідальність за сферу ветеранських справ. Хоча це чітке визначення компетенції та відповідальності є важливим, воно дає всім іншим органам, які раніше брали участь у реінтеграції, привід ухилятися від своєї ролі в процесі. Міжвідомча співпраця – це завжди виклик, але її ефективність є особливо важливою в цьому випадку, оскільки питання ветеранів стосуються багатьох установ. На жаль, політична воля для співпраці з Мінветеранів була і залишається низькою. Міністерством не має достатнього впливу, щоб вимагати або заохочувати співпрацю з боку інших міністерств. Натомість воно знаходиться між двома дуже великими, потужними гравцями: Міністерством оборони та Міністерством внутрішніх справ, кожне з яких має своїх "власних" ветеранів АТО / ООС. Розподіл повноважень між Міністерством у справах ветеранів та іншими міністерствами не завжди є розумним. Назвімо лише один приклад: хоча Мінветеранів має формулювати політику, питанням всіх ветеранських пільг та виплат займається МінСоц. Як правило, міжвідомчі структури співпраці недостатньо ефективні для формування та реалізації спільної політики.[118]

115 Інтерв'ю зі службовцем Мінветеранів, 9 вересня 2020, Берлін/Київ.

116 Наприклад, інтерв'ю з представником громадянського суспільства, 25 серпня 2020, Берлін/Київ; інтерв'ю зі службовцем Мінветеранів, 9 вересня 2020, Берлін/Київ; інтерв'ю з колишнім високопоставленим службовцем МОЗ, 3 вересня 2020, Берлін/Київ.

117 Інтерв'ю з представником ветеранського об'єднання, 8 вересня 2020, Берлін/Мелітополь.

118 Інтерв'ю зі службовцем МВС, 16 жовтня 2020, Берлін/Київ.

“Як тільки змінюється міністр, змінюється і політика. Що насправді потрібно – це комунікація між службовцями середньої ланки, щоб відділити політичний рівень від робочого.”

— Колишній високопоставлений службовець МОЗ[119]

Переважає думка, що в Україні все ще важливо знати потрібних людей – отже, співпраця часто залежить від неформальних, особистих зв’язків.

Для Міноборони війна, яка все ще триває, має пріоритет над реінтеграцією ветеранів, і воно вважає це питання сферою відповідальності Мінветеранів.[120] Хоча ця позиція зрозуміла, вона також перешкоджає зусиллям Мінветеранів, оскільки Міністерство оборони залишається важливим гравцем в процесі реінтеграції. І ветерани, і громадські організації в ідеалі уявляють військову службу як замкнутий цикл, а якому МО готує солдатів до служби до того, як вони вступають до армії, а потім готує їх до демобілізації, поки вони все ще перебувають у війську. Міністерство оборони офіційно відповідає за таку підготовку, проте бракує інформації про те, чи робить воно це насправді.[121] Громадянське суспільство разом із Міністерством оборони досягли певних успіхів завдяки Раді сприяння імплементації реформ, створивши, наприклад, Центр психічного здоров’я для надання допомоги в подоланні психологічних наслідків війни та полегшення перехідного періоду під час останнього року військової служби. Такі ініціативи роблять важливий внесок у процес повернення ветеранів з війни та їх реінтеграції на початковій стадії, але вони залежать від участі МО.

МВС також має спроможність зробити важливий внесок у реінтеграцію завдяки своїй політичній вазі. Нещодавно міністерство у співпраці з Міністерством оборони, Міністерством у справах ветеранів, Міністерством охорони здоров’я, а також громадськими організаціями, започаткувало ініціативу щодо боротьби з ПТСР (під назвою “Обличчям до життя”).[122] Цей проект перебуває ще на стадії розробки і буде спрямований на покращення системи діагностики та виявлення. Хоча це потенційно корисна ініціатива, інші сфери реінтеграції залишаються невирішеними. МВС не має внутрішнього механізму, який би забезпечив повноцінний перехід від військового до мирного життя для “своїх” ветеранів, які повертаються з Донбасу. Потенційно це може становити небезпеку – наприклад, якщо ветерани війни із залишеними без уваги психологічними травмами служитимуть в поліції.

Адміністративні виклики для міжвідомчої співпраці посилюються тим, що сектор національної безпеки в Україні перебуває під недостатнім парламентським контролем.[123] Незважаючи на те, що Комітет Верховної Ради з питань національної

119 Інтерв’ю з колишнім високопоставленим службовцем МОЗ, 3 вересня 2020, Берлін/Київ

120 Інтерв’ю з високопоставленим службовцем Мінветеранів, 15 вересня 2020, Берлін/Київ.

121 Декілька чинних та колишніх службовців Мінветеранів дали дещо різні відповіді на це запитання. Вони прийшли до спільного висновку, що вони не знають, в якій мірі Міноборони опікується підготовкою до демобілізації та реінтеграції, якщо взагалі опікується. Ми не змогли отримати точку зору Міноборони, бо вони відхилили наші запити на інтерв’ю.

122 Інтерв’ю зі службовцем МВС, 16 жовтня 2020, Берлін/Київ.

123 Akimenko, “Ukraine’s Toughest Fight.”

безпеки та Комітет з питань правоохоронної діяльності несуть офіційну відповідальність за контроль над Збройними Силами та поліцією відповідно, як МО, так і МВС є потужними, непрозорими структурами. Тому запровадження парламентського контролю та залучення більшої кількості цивільних осіб до роботи в Міністерстві оборони матиме вирішальне значення для покращення підзвітності.[124] Це, в свою чергу, може сприяти зміцненню міжвідомчої співпраці та підвищенню обізнаності про заходи з реінтеграції.

Потрібно більше даних для послідовної державної політики

Значний брак даних значно заважає формуванню послідовної державної політики з питань реінтеграції ветеранів. Ніхто не знає точної кількості ветеранів в цілому в Україні та в окремих регіонах, також немає повних даних про рівень зайнятості, число самогубств чи випадки домашнього насильства.

"Ми не знаємо свого клієнта."

— Службовець Мінветеранів[125]

Більшість дослідників вирішують цю проблему нестачі даних, використовуючи для своїх інтерв'ю техніку "снігової кулі": з одними і тими ж ветеранами беруть інтерв'ю багато разів, тоді як погляди та потреби інших – особливо тих, хто живе у сільській місцевості, перебуває в тюрмах чи психіатричних закладах – залишаються недостатньо вивченими.[126]

Чутливість політикуму та суспільства до теми ветеранів також сприяє цій нестачі даних. Неправильне розуміння чиновниками міністерств необхідності захищати ветеранів (або своє власне міністерство) підсилює це явище. Наприклад, МВС не виділяє ветеранів в окрему категорію при реєстрації самогубств, оскільки це може сприйматися як дискримінація ветеранів.[127] Міністерство оборони веде реєстр військовослужбовців, які ймовірно покінчили з життям під час служби, але не всі самогубства реєструються, оскільки сім'ї загиблих з цієї причини не матимуть права отримувати допомогу.[128] Таким чином, відсутність даних може бути результатом добрих намірів, але врешті-решт перешкоджає розумінню того, скільки ветеранів покінчує життя самогубством, і посилює травму, яку переживають сім'ї. Це також ускладнює розробку політики протидії самогубствам серед ветеранів.

Ще менше міністерства схильні реєструвати і повідомляти про політично чутливі проблеми, оскільки вони бояться посилити негативні стереотипи щодо

124 Akimenko, "Ukraine's Toughest Fight."

125 Інтерв'ю зі службовцем Мінветеранів, 9 вересня 2020, Берлін/Київ.

126 Інтерв'ю з представником громадянського суспільства, 25 серпня 2020, Берлін/Київ.

127 Ibid.

128 Ibid.

ветеранів. Наприклад, кількість ветеранів, які стають членами ультраправих екстремістських рухів, залишається невідомою. Жодна посадова особа не змогла надати будь-якої статистики з цього питання, в тому числі на найвищому рівні. Також існує повний брак інформації про те, чи і в якій мірі вербуються ветеранів залучають до нелегальних приватних безпекових підрозділів.[129] Знову ж таки, це результат низької спроможності та слабкої міжвідомчої співпраці, необхідної для збору та обміну цією інформацією. Крім того, це також свідчить про небажання торкатись питань, які широко використовувались Росією в кампаніях з дезінформації. Хоча і зрозуміло, що чиновники не хочуть створювати додаткову погану славу для ветеранів, подібні зусилля можуть мати зворотній ефект. Якщо немає чіткого розуміння, яка частина ветеранів залучена до радикальних чи кримінальних груп, це дає додаткову поживу для стереотипу, що більшість ветеранів є ультраправими радикалами або беруть участь у злочинних діях. Заповнення цих інформаційних прогалин та відкрита публікація результатів може допомогти зменшити загальну недовіру до ветеранів. Факти є найкориснішим інструментом протидії російській пропаганді та допоможуть Мінветеранів створити позитивний імідж ветерана у суспільстві.

2 Політична поляризація: маргіналізація ветеранів перешкоджає їх реінтеграції та збільшує потенціал для радикалізації

Відсутність комплексної політики реінтеграції та обмежені можливості працевлаштування для ветеранів у поєднанні із сильно поляризованим середовищем, в якому є легкий доступ до зброї,[130] створюють складний політичний ландшафт в Україні. Багато ветеранів беруть участь в громадському житті і турбуються про майбутнє своєї країни. Це може стати поштовхом для їх залучення до корисних ініціатив. Це також може потенційно призвести до радикалізації, яка підживлюється конфліктом, що триває. Зараз меншість ветеранів перешкоджає конструктивній дискусії про політичне врегулювання на Донбасі. Деякі з них стали членами праворадикальних груп, які становлять загрозу реінтеграції: їхні наративи спрямовані на поляризацію та розділення суспільства. Це відчужує ветеранів від цивільних, а також ветеранів з радикальними поглядами від поміркованих. Ультраправі групи також схильні застосовувати насильницьку тактику. Оскільки ці групи є найбільш помітними, коли йдеться про ветеранські справи, громадськість схильна сприймати їх як представників усіх ветеранів. Фактично це приглушує голос та думку більшості ветеранів.

129 Ми задавали запитання представникам міністерств з цих тем, але ніхто не володів жодною статистикою чи навіть приблизними даними про залучення ветеранів до праворадикальних рухів та кримінальної діяльності. Таким чином залишається незрозумілим, чи цією інформацією володіють інші підрозділи, органи та міністерства і не діляться нею, чи така інформація взагалі відсутня

130 Anton Martyniuk, “Measuring Illicit Arms Flows: Ukraine,” Briefing Paper, Small Arms Survey, April 2017, accessed November 26, 2020, http://www.smallarmssurvey.org/fileadmin/docs/T-Briefing-Papers/SAS-BP3-Ukraine.pdf.

“Більшість ветеранів пасивна або займає нейтральну позицію. […] Проблема політично найактивніших ветеранів полягає в тому, що вони, як правило, забувають про своїх побратимів, які можуть перебувати в гіршому становищі, ніж вони самі. З психологічних чи фізичних причин вони часто не можуть звернутися за допомогою або брати участь в громадській діяльності. Ці люди більшість часу залишаються осторонь.”

— Представник громадянського суспільства[131]

Політичні гравці можуть сприяти радикалізації, маніпулюючи ветеранами або використовуючи їх для своїх цілей, тим самим посилюючи недовіру ветеранів до політики та політиків. Політична, соціальна та економічна маргіналізація збільшує привабливість ультраправих груп і робить деяких ветеранів вразливими до пропозицій приватних бізнесменів, які запрошують ветеранів, які не мають інших можливостей до самореалізації, до своїх служб безпеки.

Спільнота ветеранів – важливий політичний гравець

Для багатьох ветеранів, особливо добровольців, їхня активна участь під час протестів на Майдані та їхній бойовий досвід на Донбасі є частиною загальної ідеї боротьби зі старими радянськими структурами, поганим управлінням та домінуванням Росії. Після їх повернення з фронту, слабкість адміністративних структур стає для них наступною битвою в тій же боротьбі, і деякі ветерани асоціюють ці структури з проросійськими поглядами. Це мислення створює соціальні та політичні лінії розколу між тими, хто підтримує “незалежну Україну” (що означає також “підтримує ветеранів”), і тими, хто не підтримує. Як наслідок, ветерани вважають такі питання, як невдала реформа системи охорони здоров’я, економічний спад та корупція, частиною тієї самої масштабної боротьби, що і військовий конфлікт на Донбасі.[132] Багато ветеранів надають надзвичайну важливість тому, щоб усі ветерани виступали проти несправедливості та будь-якого порушення законності чи правопорядку.[133] Хоча одні відчувають відчай та апатію в результаті цієї постійної боротьби і питають себе, а за що вони зрештою воювали, інші перетворюють ці почуття на дію. Ця дія може набувати позитивної форми громадянського чи політичного активізму, як, наприклад, боротьба за права жінок-ветеранів[134] або ветеранів ЛГБТ+.[135] Однак для ветеранів, які або мають тверді ідеологічні переконання, або мало альтернативних можливостей для самореалізації, це відчуття постійної боротьби відкриває двері до радикалізації.

131 Інтерв’ю з представником громадянського суспільства, 25 серпня 2020, Берлін/Київ.

132 Підсумки фокус-груп.

133 Ibid.

134 Такі як Жіночий ветеранський рух чи кампанія “Невидимий батальйон”.

135 Інтерв’ю з ветераном, чол., батальйон “Донбас”, 20 серпня 2020, Берлін/Київ.

Межа між критикою та радикальними діями не завжди є чіткою. Критика спроб президента Зеленського закінчити конфлікт на Донбасі з боку ветеранів є гарним прикладом цієї розмитої межі між демократичною політичною активністю та ультраправими рухами. Як у ветеранській спільноті, так і за її межами набуло значного поширення переконання, що теперішні зусилля президента Зеленського, спрямовані на припинення конфлікту, призведуть до укладення миру на умовах Росії, а ветерани в основній своїй масі не схвалюють цей підхід. Однак націоналістичні рухи також запустили тезу про те, що спроби Зеленського врегулювати конфлікт означають "капітуляцію" або повернення до "рабства". У жовтні 2019 року тисячі ветеранів та інших людей взяли участь у "марші проти капітуляції", організованому зокрема ультраправим азовським рухом та ветеранськими об'єднаннями в Києві.[136] Той факт, що націоналісти захопили панівну роль в цьому дискурсі, дискредитує необхідний суспільний діалог щодо політики Зеленського та компромісів, на які українське суспільство готове піти для досягнення миру на Донбасі.

Ця межа є також розмитою, коли йдеться про готовність ветеранів повернутися на передову. Багато ветеранів, незалежно від своїх ідеологічних переконань, були б готові знову стати в стрій у разі ескалації конфлікту. Конфлікт на Донбасі залишається важливою частиною їхнього життя, і вони часто відчувають особисту відповідальність за його завершення. Більше того, вони не хочуть перекладати завдання закінчення війни на плечі своїх дітей.[137] Ультраправі групи можуть поділяти цю мотивацію, але для них відновлення активних бойових дій також створює можливість зміцнити свої позиції в суспільстві:

"Якщо знову почнеться російська агресія і українська влада виявить слабкість, намагаючись балансувати між Росією та українським суспільством, то ветерани знову відновлять свою силу і покажуть, хто вони такі. Необхідна мережа, командні структури вже побудовані в рамках ветеранських організацій, батальйонів."

— Ветеран, чол., Київ, батальйон "Азов"[138]

Таким чином, кожен ветеран може мати різну мотивацію для повернення на передову на Донбасі, якщо конфлікт знову загостриться, але радикальні групи можуть експлуатувати цей особистий вибір на користь ширшої боротьби за владу.

Ультраправі організації перешкоджають суспільному миру

Небезпеку, яку становлять пов'язані з ветеранами ультраправі рухи, і ступінь проникнення націоналістичної ідеології в українську політику не слід применшувати,

136 Andrew Roth, "Thousands March in Kyiv to Oppose East Ukraine Peace Plan," *The Guardian*, October 14, 2019, accessed November 26, 2020, https://www.theguardian.com/world/2019/oct/14/thousands-march-kyiv-oppose-east-ukraine-peace-plan.

137 Підсумки фокус-груп.

138 Інтерв'ю з ветераном, чол., батальйон "Азов", 5 вересня 2020, Берлін/Київ.

але вона також не повинна бути єдиним фокусом міжнародної уваги в питанні ветеранів. Націоналістичні рухи та загроза, яку вони становлять для української демократії, отримали непропорційно велику увагу в міжнародних ЗМІ. Водночас, у сфері ветеранських справ, ці рухи перешкоджають соціальній та політичній реінтеграції ветеранів, роблячи більш поміркованих ветеранів практично невидимими, тим самим ще більше відчужуючи їх від решти суспільства.

Ветерани по-різному ставляться до націоналізму, і лише меншість колишніх учасників бойових дій мають радикальні погляди або вступають до націоналістичних рухів. З одного боку, націоналізм прирівнюється до патріотизму – як сказав один ветеран: "Я також націоналіст, що виступає за незалежність України, але я не вважаю, що мій націоналізм становить для когось небезпеку".[139] Багато хто вступив до армії або добровольчих батальйонів на основі подібних переконань. На іншому кінці спектру знаходяться кілька відомих ультраправих рухів, зокрема Азовський рух із пов'язаними структурами, такими як Центурія або Національні дружини,[140] Правий сектор та інші, які сповідують націоналістичну ідеологію. Немає достовірних даних про кількість людей, які підтримують ці націоналістичні рухи, але з огляду на те, що вони утворені на основі добровольчих батальйонів (або навпаки), ветерани з ними помітно пов'язані.[141]

Ступінь впливу націоналістичної діяльності ультраправих груп на суспільство дуже різниться. Азовський рух та відповідна партія "Національний корпус" є найвідомішими з цих груп – вони досягли успіху у створенні міжнародного бренду. Хоча батальйон "Азов" був офіційно інтегрований до складу Національної гвардії України в 2015 році, сьогодні рух виконує різні функції і може виступати "органом державної безпеки, політичною партією, громадською організацією та надавачем послуг охорони для бізнесу".[142] Одним із засобів їх взаємодії з громадськістю є великий громадський простір за межами Києва, де серед іншого діти можуть пройти навчання з бойової стрільби.[143] Фрайкор – приклад набагато меншого руху, який налічує менше 20 основних членів, включаючи деяких ветеранів та тих, які прагнуть здобути бойовий досвід. Хоча він набагато менш впливовий, його члени відомі своїми нападами на членів спільноти ЛГБТ+ та ініціативою лобіювання легалізації зброї для приватного використання ("самооборони").[144]

---

139 Інтерв'ю з ветераном, чол., ЗСУ, 5 вересня 2020, Берлін/Ірпінь.

140 Згідно з інформацією "Радіо Свобода", приблизно 5000 осіб пройшли через батальйон "Азов" з 2014 року і до моменту його інтеграції до Національної гвардії. (Дмитрий Кириллов, "Экскурсия в 'Азов'. Один день с украинским полком спецназначения," Radio Liberty/Radio Free Europe, 21 червня 2018, переглянуто 26 листопада 2020, https://www.svoboda.org/a/29308146.html). Нинішня кількість членів Азовського руху в його різних формах невідома, але її оцінюють приблизно в 10000 осіб (Michael Colborne, "There's One Far-Right Movement That Hates the Kremlin," *Foreign Policy*, April 17, 2019, accessed November 26, 2020, https://foreignpolicy.com/2019/04/17/theres-one-far-right-movement-that-hates-the-kremlin-azov-ukraine-biletsky-nouvelle-droite-venner/). Розмежування між різними пов'язаними з "Азовом" структурами, колишнім батальйоном та сьогоднішнім рухом не завжди є чітким.

141 Anton Shekhovzov, "Radikale Parteien, irreguläre Verbände. Ukrainische Milizen aus dem rechtsextremistischen Milieu," in: Manfred Sapper and Volker Weichsel, eds., *Schlachtfeld Ukraine Studien Zur Soziologie Des Kriegs*, Osteuropa, Vol. 3–4 (2019), Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag.

142 Heinemann-Grüder, "Geiselnehmer oder Retter des Staates?" p. 61.

143 Інтерв'ю з ветераном, чол., батальйон "Азов", 5 вересня 2020, Берлін/Київ.

144 Truth Hounds, "'Фрайкор': боротьба за чистоту української родини, гель-лаки і 'якісь там протистояння'" 2020, переглянуто 26 листопада 2020, https://truth-hounds.org/frajkor-borotba-za-chystotu-ukrayinskoyi-rody-ny-gel-laky-i-yakis-tam-protystoyannya/; інтерв'ю з ветераном, чол., Фрайкор, 5 жовтня 2020, Берлін/Харків.

Ультраправі організації: Фрайкор

Фрайкор – це невелика ультраправа організація, що базується в Харкові. Він був створений у 2017 році як підрозділ бійців-добровольців, який був замалим, щоб бути батальйоном – близько 50 осіб – після того, як майже всі добровольчі батальйони були інтегровані в офіційні структури. Фрайкор складається з ідеологічно мотивованих колишніх учасників бойових дій та людей, які прагнуть отримати бойовий досвід. Молодші учасники проходять навчання, старші їдуть на передову, щоб потім могти претендувати на статус офіцера. Все це служить підготовкою на випадок нової ескалації конфлікту на Донбасі.[145] Ядро групи складає близько 20 членів, які виконують функції управління, їх середній вік – 24 роки. Члени повинні здати як фізичний, так і ідеологічний екзамен, а жінок до організації не беруть. Крім того, Фрайкор має коло "кандидатів" та "прихильників", що складається приблизно з 20 та 50 осіб відповідно. Група створила собі репутацію, зірвавши проведення різних заходів та дискусій про права ЛГБТ+ у Харкові та здійснивши жорстокі напади на учасників Маршу рівності в Харкові у 2019 році.[146] Серед інших ідеологічних цілей організації – право цивільного населення носити вогнепальну зброю та так зване патріотичне виховання. Учасники планують створити політичну структуру для просування національних консервативних цінностей під іншою назвою, оскільки їм відомо про негативні відтінки назви "фрайкор". Організація отримує фінансування із різних джерел – насамперед пожертви у вигляді матеріальних засобів, а також від окремих бізнесменів, які підтримують організацію, забезпечуючи членів роботою, зокрема в якості охоронців. Один із членів Фрайкору, ветеран, наголосив, що не стикався з жодною дискримінацією під час взаємодії із широкою громадськістю, оскільки він відкрито носив з собою пістолет.[147]

На виборах ультраправі групи в Україні мають слабку суспільну та політичну вагу, але їм вдалося непропорційно сильно вплинути на напрямок суспільного дискурсу.[148] Як зазначали кілька аналітиків, які досліджують ультраправі рухи та їх зв'язки з ветеранами, радикальні праві групи, хоча і незначні за кількістю, є найвпливовішими політичними суб'єктами, що можуть організувати ветеранів. Ветеранам не завжди потрібно активно долучатись до таких груп – насправді вони рідко стають офіційними членами. Радше, ці групи проникають у ветеранські спілки та пропонують ветеранам фінансування або (більш-менш легальний) підробіток. Це може бути привабливо для тих, хто не знаходить місця на офіційному ринку праці. Ці групи також можуть запропонувати дещо таке, чого не можуть дати інші: пояснення та ідеологічне підґрунтя того, чому участь в бойових діях не була марною.

145 Інтерв'ю з ветераном, чол., Фрайкор, 5 жовтня 2020, Берлін/Харків.

146 Truth Hounds, "Фрайкор."

147 Інтерв'ю з ветераном, чол., Фрайкор, 5 жовтня 2020, Берлін/Харків

148 Vyacheslav Likhachev, "Far-Right Extremism as a Threat to Ukrainian Democracy," Analytical Brief, Freedom House, 2018, accessed November 26, 2020, https://freedomhouse.org/report/analytical-brief/2018/far-right-extremism-threat-ukrainian-democracy.

Ветеранів використовують задля збагачення та досягнення політичних цілей

Іноді ветеранів використовують для обслуговування політичних інтересів: раніше політичні партії всіх мастей загравали з ветеранами заради збільшення своєї популярності.[149] Як висловлювались опитані у фокус-групах, політичні партії також іноді використовують ветеранів для маніпулювання своїми політичними опонентами чи тиску на них. Це може спричиняти відчуття політичної маргіналізації серед ветеранів та підривати їхню довіру до влади.

Меншість ветеранів, якій бракує інших можливостей для самореалізації, стає потенційним кадровим резервом для впливових людей, чиї бізнес-інтереси пов'язані з кримінальною діяльністю.[150] Їх не слід плутати з ветеранами, які працюють охоронцями у легальних приватних охоронних компаніях. Про олігархічні "служби безпеки" та види послуг, які вони надають, відомо дуже мало. Хоча роль ідеології в цьому явищі не варто переоцінювати, деякі націоналістичні групи мають структури, які можна легко використовувати для подібних цілей.[151] Такий тип воєнізованих або злочинних угруповань не є чимось новим: деякі існували до протесів на Майдані, а деякі їх сьогоднішні члени, які стали ветеранами, вже були в цих угрупованнях до війни. Ці організації дуже локалізовані та зазвичай захищають інфраструктуру одного бізнесмена. Враховуючи локальний характер їх роботи, важко виявити закономірності, оскільки це вимагало б систематичного збору даних з цієї теми. На даний момент ми маємо лише усні свідчення про їхню діяльність.

Було б несправедливо вважати, що ті, хто займається злочинною діяльністю – чи то з ідеологічних, чи з прагматичних міркувань – представляють всю ветеранську спільноту. Це не так. У той же час було б нерозумно ігнорувати очевидний ризик залучення більшої кількості ветеранів до ультраправих рухів чи нелегальних служб безпеки окремих бізнесменів, який може стати реальністю, якщо український уряд не надасть питанню реінтеграції достатньої пріоритетності.

3 Соціальні конфлікти: поглиблення розколу між ветеранами та цивільним населенням призводить до відчуження, а не інтеграції

Реінтеграція – це не лише спільна відповідальність ветеранів та держави, це і завдання для суспільства в цілому. І воно насправді складне. Українське суспільство пережило глибокі трансформації з 2014 року. Сучасний конфлікт змінив соціальну структуру багатьох громад, в яких цивільне населення, ветерани та внутрішньо переміщені особи (ВПО) зараз живуть поруч. Конфлікт торкнувся і продовжує впливати на все їхнє життя в різних масштабах.

149 Один з представників ветеранського об'єднання на Півдні України так описав це явище: "майже всі ключові партії в Україні звертались та хотіли залучити людей в свою партію." Інтерв'ю з ветераном, чол., представником ветеранського об'єднання, 8 вересня 2020, Берлін/Мелітополь.

150 Marina Nagai, "Situational Analysis Case Study Kherson Region," International Alert, 2019, accessed November 26, 2020, https://www.international-alert.org/sites/default/files/Ukraine_Kherson%20Case%20Study_EN_2019.pdf.

151 Likhachev, "Far-Right Extremism as a Threat to Ukrainian Democracy."

Українське суспільство знаходиться на початку тривалого процесу пошуку шляхів співіснування ветеранів та більшої частини населення в громадах без значного суспільної напруги. Ця напруга вже зростає, як ми виявили під час проведення фокус-груп. Ветерани часто відчувають нерозуміння або розчарування через те, що цивільні, як їм здається, не виявляють інтерес до теми війни. Отже, вони ізолюються в колі своїх побратимів або приховують той факт, що вони є ветеранами, від інших членів громади. Цивільні не мають досвіду спілкування з тими, хто повернувся з зони бойових дій і нерідко має проблеми з фізичним чи психічним здоров'ям – як з незнайомцями, так і з близькими родичами чи знайомими. Це зіткнення різних світів проявляється в різних формах нерозуміння та відчуження: має місце соціальне відчуження як у суспільстві в цілому, так і в групах особистої підтримки ветеранів (тобто їх сім'ї та друзів); посилення стереотипів, що укорінюються через викривлене висвітлення тематики у ЗМІ; а в подальшому стигматизація та дискримінація ветеранів.

Місце ветеранів у суспільстві залишається невизначеним

Після набуття бойового досвіду, який повністю змінює життя ветеранів, вони часто шукають нове місце в суспільстві. Цей процес є складним на кількох рівнях. По-перше, бойовий досвід впливає на те, як людина позиціонує себе в середовищі. На індивідуальному рівні ветерани загалом сходяться у думці, що участь в АТО змінила їх – їх особистість, поведінку, цінності та сприйняття навколишнього світу.[152] Ці зміни можуть проявлятися у підвищеному інтересі та участі в громадському житті та політиці, але вони також можуть призвести до нетерпимості, розчарування чи навіть схильності до радикальних дій. Ветерани також різняться за тим, наскільки вони вважають себе членами окремої соціальної групи. Для деяких ця ідентичність є помітно важливою. Хоча ветерани брали участь в АТО з різних причин, бойовий досвід об'єднав багатьох з них – наприклад, у спільному розумінні патріотизму, взаємної довіри та постійного бажання вчитися та вдосконалюватися. У той же час вони не завжди вважають, що решта суспільства поділяє ці цінності.[153] Як сказав один ветеран: "Військовий досвід створив різницю між тими, хто служив, і тими, хто не служив".[154] Ніщо не вказує на те, що це відчуття єдності послаблюється різним соціально-економічним походженням ветеранів, а воно може різнитись дуже сильно. Однак не всі поділяють таке сильне відчуття ідентичності. Деякі вважають свій статус ветерана лише однією частиною більшої ідентичності[155] і не бачать різниці між своїми потребами і цінностями та потребами інших соціальних груп.[156]

По-друге, на пошук ветеранами місця в суспільстві суттєво впливає незавершений конфлікт. Як ветерани можуть повністю повернутись до мирного життя, якщо вони чекають зі спакованими рюкзаками, готові повернутися до зони бойових дій, щойно конфлікт знову загостриться? Багато ветеранів висловили готовність повернутися на Донбас, якщо розпочнеться нова ескалація, і вони відчували, що ця

152 Підсумки фокус-групи.

153 Підсумки фокус-групи.

154 Інтерв'ю з ветераном, чол., ЗСУ, 16 вересня 2020, Берлін/Харків.

155 Інтерв'ю з ветераном, чол., батальйон "Артемівськ", 5 вересня 2020, Берлін/Київ.

156 Підсумки фокус-групи.

невизначеність щодо майбутнього перешкоджає їх здатності планувати наперед.[157] Їх постійний психологічний зв'язок із конфліктом не дає їм перейти від статусу "солдата" до "ветерана". Це часто підкріплюється їх інтенсивним споживанням новин з Донбасу не лише зі ЗМІ, але й під час розмов з друзями, які служать в АТО / ООС.[158] Незавершеність конфлікту утримує багатьох ветеранів у невизначеності, заважаючи їм відпустити минуле і повноцінно будувати нове життя.

"Я, як і багато хто з моїх побратимів на передовій, маю готовий "тривожний рюкзак". Він лежить тут, під диваном, – там є все необхідне на тиждень. Закидаєш його на спину, і можна їхати! Чотири години їзди від Дніпра."

— Ветеран, чол., учасник фокус-групи в Східному регіоні

По-третє, це відчуття невизначеності пов'язане з відсутністю загальної суспільної дискусії щодо конфлікту. Якщо в суспільстві немає місця для осмислення конфлікту, то і простір для ветеранів також скорочується. Оскільки конфлікт на Донбасі так тісно пов'язаний як з їхніми минулими жертовними зусиллями, так і з їхніми планами на майбутнє, ветерани вважають за необхідне обговорювати ситуацію, а також майбутнє непідконтрольних уряду територій та України в цілому. "Якщо ми будуємо цю країну, то ми повинні розуміти, з чого вона складається і куди вона рухається".[159] Багато ветеранів вважають, що більшість українців не поділяють їхнього сприйняття необхідності дискусії про Донбас. Вони не можуть змиритись з тим, що чим довше триває конфлікт, тим більше знижується інтерес суспільства до нього. Ветеранам складно зрозуміти, що багато мирних мешканців просто живуть своїм життям і повернулися до своїх повсякденних проблем, тоді як для них війна все ще здається незакінченою справою.[160] Хоча одні вважають це особистим питанням, з яким кожен ветеран повинен розібратись індивідуально, інших воно явно дратує та засмучує, і вони розглядають цю ситуацію як недружню до них політичну позицію. Це створює цікаву дилему, оскільки обидві точки зору зрозумілі. Ветеранам неприємно спостерігати втрату інтересу до конфлікту серед тих, кого вони хотіли захистити, ризикуючи своїм життям. Більшість ветеранів не сподіваються, що до них будуть ставитись як до героїв, але вони все одно вірять в успіх своєї справи.[161] У той же час цивільні, особливо ті, хто не має тісних зв'язків з безпосередніми учасниками конфлікту, хочуть повернутися до свого роду нормальності, замість того, щоб чекати завершення конфлікту, яке станеться невідомо коли.

157 Хоча це було домінуючим настроєм у фокус-групах та інтерв'ю, проведених в рамках цього дослідження, інші кількісні дослідження вказують на те, що близько половини ветеранів не мають наміру повертатись на передову; див. IOM, "Life after Conflict."

158 Підсумки фокус-групи.

159 Інтерв'ю з ветераном, чол., представником ветеранського бізнесу в Києві, 18 вересня 2020, Берлін/Київ.

160 Інтерв'ю з представником громадянського суспільства, 10 вересня 2020, Берлін/Київ.

161 Підсумки фокус-групи.

Ситуація особливо складна для ветеранів, які є водночас внутрішньо переміщеними особами (ВПО): вони часто відчувають, що справжньої дискусії про майбутнє непідконтрольних уряду територій не відбувається.[162] Це свідчить про те, що ветерани є частиною більшої соціальної групи, яка постраждала від війни, і всі вони прагнуть знайти місце в суспільстві. Однак багато ветеранів не хочуть, щоб їх вважали частиною тієї самої групи, що і ВПО, як показав бурхливий протест проти об'єднання Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій (яке відповідає за ВПО) з Міністерством у справах ветеранів у 2019 році. Ця позиція є ще одним підтвердженням сильного відчуття групової ідентичності серед ветеранів, а також переконання, що їхня репутація як захисників України повинна цінуватись, а не применшуватися заявами про те, що від війни також постраждали інші групи. ВПО мають інші потреби та проблеми, які вимагають окремих політичних рішень.[163] Однак, подібно до потреб ветеранів, потреби ВПО також не задоволені – можливо, навіть більшою мірою, адже їм бракує сильного лобі, яке поставило справи ветеранів в центр уваги української політики. Хоча аналіз складних відносин ветеранів та ВПО виходить за межі цього дослідження, очевидно, що суспільний процес реінтеграції вимагатиме від ветеранів, цивільних та ВПО пошуку шляхів спілкування між собою.[164]

Ветерани шукають місце в своєму соціальному середовищі

Пошук нової ідентичності відбувається не лише в суспільстві загалом, а й у безпосередньому соціальному середовищі ветерана. Як і у випадку ширшого суспільного контексту, відносини між ветеранами та їхніми сім'ями та близькими друзями часто характеризуються браком комунікації та взаєморозуміння. Деякі ветерани мають труднощі з тим, щоб отримати підтримку від своїх сімей, здебільшого тому, що їх партнери, батьки, брати та сестри морально виснажені, недосвідчені і не знають, як найкраще спілкуватись з людиною, яка пережила травму війни. Отже, сім'ї та друзі іноді повністю уникають цієї теми – зі шкодою для ветеранів, які часто хотіли б виговоритись, але не знаходять або не наважуються претендувати на місце для цього в колі найближчих людей.[165] Інші втрачають цю підтримку, оскільки члени сім'ї або друзі не схвалюють їх участь в бойових діях: вони або стикаються з несхвальними зауваженнями (наприклад, "ми вас туди не посилали"), або повністю перестають підтримувати дружні зв'язки. З огляду на цю недосвідченість у спілкуванні з ветеранами і для уникнення неприємних коментарів та необхідності виправдовувати свої дії, ветерани іноді свідомо уникають згадувати своє минуле у розмовах з цивільними друзями та знайомими.

Таким чином, відчуження ветеранів від суспільства та ізоляція в колі побратимів протікає як на індивідуальному рівні, так і в суспільстві в цілому. Соціальне середовище

162 Інтерв'ю з ветераном, чол., представником ветеранського бізнесу в Києві, 18 вересня 2020, Берлін/Київ.

163 International Crisis Group, "'Nobody Wants Us': The Alienated Civilians of Eastern Ukraine," Report no. 252, October 1, 2018, accessed November 26, 2020, https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/eastern-europe/ukraine/252-nobody-wants-us-alienated-civilians-eastern-ukraine.

164 Інтерв'ю з колишнім високопоставленим службовцем Мінветеранів, 13 жовтня 2020, Берлін/Київ.

165 Інтерв'ю з матір'ю ветерана / колишнього військовополоненого, 5 вересня 2020, Берлін/Дніпро.

багатьох ветеранів різко змінилося з моменту повернення додому: в той час як їх "довоєнне" коло друзів скоротились, вони зав'язали нові дружні відносини зі своїми бойовими побратимами. Багато ветеранів відчувають справжнє розуміння лише в цій групі, де вони неодмінно отримують фізичну, фінансову та моральну підтримку, і де вони впевнені, що можуть довіряти тим, чия надійність та вірність пройшли перевірку в екстремальних умовах, небезпечних для життя.[166] Хоча ветеранські спілки без сумніву стали для багатьох основною системою підтримки, вони також підсилюють схильність багатьох ветеранів не виходити за межі свого кола.

Ветерани стикаються із суспільними стереотипами

Стереотипи посилюють розрив між ветеранами та цивільним населенням, і вони стали більш поширеними в останні роки. У 2014 та 2015 роках хвиля патріотизму та суспільної уваги до подій на Донбасі йшла паралельно із позитивним ставленням та "героїзацією" бійців АТО. На сьогодні армія залишається одним з інститутів, якому найбільше довіряє українське суспільство.[167] Однак ветерани сходяться на думці, що ставлення суспільства до конфлікту, і зокрема до ветеранів, змінилося на гірше: імідж патріота, який захищає свою Батьківщину, виховує свідомих дітей, відкриває власну справу та працює на благо країни змінюється поглядом на ветеранів як на людей, які мають проблеми з психічним здоров'ям, зловживають наркотиками, схильні до агресії і не цураються застосувати зброю.[168] Важко протидіяти таким стереотипам, оскільки ці проблеми насправді поширені серед ветеранів. Іншим звичним звинуваченням є те, що ветерани брали участь в АТО, щоб отримати привілеї та пільги. Критика останнього часто спрямована на ветеранів-жінок, які стикаються із поєднанням стереотипів як ветеранів, так і жінок. Наприклад, люди ставлять під сумнів, чи дійсно вони брали участь у боях, припускають, що вони підробили чи купили своє посвідчення УБД, або вважають, що вони пішли на передову лише для того, щоб знайти чоловіка.[169] Чоловіки, які не брали участі в боях, особливо схильні до дискримінації жінок-учасниць бойових дій.[170]

"У мене була така жахлива ситуація. Я була на сьомому місяці вагітності і їхала додому з роботи на маршрутці. Я показала своє посвідчення УБД водію, але він посміявся і сказав, 'Яким місцем ти його заробила?'"

— Ветеран, жін., учасниця фокус-групи у Східному регіоні

166 Підсумки фокус-груп.

167 International Republican Institute, "Sixth Annual Ukrainian Municipal Survey."

168 Підсумки фокус-груп.

169 Підсумки фокус-груп.

170 Інтерв'ю з ветераном, жін., представницею українського Жінчого ветеранського руху, 4 вересня 2020, Берлін/Київ.

ЗМІ відіграють центральну роль у створенні та підтримці цих стереотипів про ветеранів. З початку конфлікту російська пропаганда просувала наратив про небезпечних ветеранів, особливо щодо бійців-добровольців. Тому багато ветеранів пов'язують значне споживання проросійського телебачення з яскраво вираженими упередженнями до ветеранів. Політичне ставлення до Росії та спроби Росії впливати на наративи та дестабілізувати українське суспільство різняться залежно від регіону.[171] Службовець місцевого відділу Мінветеранів, який працює на півдні України, описав труднощі проведення реінтеграції в районі, де "значна частина населення думає про ветеранів як про злочинців та фашистів [...] і чекає повернення Радянського Союзу або [...] визвольної російської армії".[172] Українські ЗМІ також відіграють певну роль у зміцненні існуючих стереотипів. Тоді як у перші роки конфлікту у випусках новин показували церемонії прощання з "загиблими героями", сьогодні репортажі про ветеранів зосереджують увагу насамперед на агресивній поведінці.[173] Політизований український медіа-ландшафт[174], в якому засоби масової інформації в основному належать олігархам, також сприяє поляризації поглядів – або через висвітлення суперечливих питань (наприклад, щодо української мови[175]), або шляхом трансляції російських наративів.[176] Інші міжнародні ЗМІ, наприклад, європейські, своєю подачею новин теж, навмисно чи ненавмисно, не роблять ситуацію кращою, оскільки вони схильні концентруватись лише на ультраправому екстремізмі.

Як це часто буває, стереотипи про ветеранів в Україні часто базуються на чутках та окремих історіях. Ветерани наголошують, що невелика кількість побратимів поводиться неприйнятно, і вони не дивуються, що таких людей засуджують і не поважають.[177] Це зерно істини особливо шкідливе, коли стереотипи падають на родючий ґрунт: серед цивільного населення панує невпевненість щодо того, як взаємодіяти з ветеранами, а ті, хто не має знайомих серед ветеранів, часто не може перевірити свої стереотипи на практиці. У той же час, доки психосоціальна підтримка ветеранів залишається фрагментарною, травми, спричинені війною, можуть призвести до агресивної поведінки, а в рідкісних випадках окремі ветерани можуть становити загрозу для оточуючих.[178] Багато з цих узагальнюючих наративів можна було б легко спростувати, якби існували достовірні статистичні дані про те, як часто ветерани насправді вдаються до насильницької чи злочинної поведінки.

Ці стереотипи можуть обернутися стигматизацією та дискримінацією ветеранів. Наприклад, є багато повідомлень про те, що водії автобусів відмовляють ветеранам

171 Підсумки фокус-груп.

172 Interview with local MoVA official, September 14, 2020, Berlin/Mykolaiv.

173 Підсумки фокус-груп.

174 Erik Albrecht, "In Ukraine's Vibrant Online Media Landscape, Viability Remains a Challenge," *Deutsche Welle*, July 1, 2019, accessed November 26, 2020, https://www.dw.com/en/in-ukraines-vibrant-online-media-landscape-viability-remains-a-challenge/a-49062846.

175 "Conflict in Ukraine Not Driven by Differences in Language, Says Report," International Alert, March 7, 2017, accessed November 26, 2020, https://www.international-alert.org/news/conflict-ukraine-not-driven-differences-language-says-report.

176 Jakob Hedenskog and Mattias Hjelm, "Propaganda by Proxy – Ukrainian Oligarchs, TV and Russia´s Influence," Swedish Defence Research Agency, 2020, accessed November 26, 2020, https://www.foi.se/rapportsammanfattning?reportNo=FOI%20Memo%207312.

177 Підсумки фокус-груп.

178 "Прокуратора просит арестовать ветерана, который 'минировал' Мост Метро," *Украинская Правда*, 20 вересня 2019, переглянуто 26 листопада 2020, https://www.pravda.com.ua/rus/news/2019/09/20/7226845/.

у безплатному проїзді, хоча вони мають право на цю пільгу, тоді як інші зазнають дискримінації в Інтернеті. Багатьох також дискримінують, коли вони намагаються повернутися на колишню роботу або розпочати нову кар'єру. Роботодавці часто неохоче наймають ветеранів, бо побоюються, що вони можуть не вписатись в робочу атмосферу.[179]

"Якось роботодавець сказав, 'Добре, я візьму цього ветерана АТО на роботу. А що якщо я буду критикувати його чи зроблю зауваження? Він почне стріляти?' тобто, вони не розуміють і тому бояться."

— Ветеран, чол., учасник фокус-групи у Західному регіоні

Це пояснює, чому багато ветеранів воліють працювати разом з іншими ветеранами або відкрити власний бізнес: 38 відсотків ветеранів, які брали участь в недавньому опитуванні МОМ, зазначили, що вони або вже відкрили власний бізнес, або планують це зробити, або хотіли б, але не мають необхідних коштів.[180]

Ветеранський бізнес: Veterano Group

Veterano Group – чи не найвідоміший ветеранський бізнес в Україні: майже всі опитані згадали його як позитивний приклад реінтеграції ветеранів. Veterano Pizza відкрила свої двері в Києві у 2016 році і тепер має франшизу в Маріуполі, Одесі та інших містах. Слідом пішли бар Ветерано та кава Ветерано. Однак найвідомішим продуктом залишається піца, яку Veterano Group регулярно постачає на передову.[181] Засновник Леонід Остальцев та його команда встановили кілька правил – ветеранам буде надано пріоритет під час прийому на роботу, ветерани отримуватимуть знижки, а 10 відсотків прибутку підуть на благодійність для дітей загиблих військових.[182] Як сказав співзасновник Veterano Group, ідея цієї мережі ресторанів полягає не просто в тому, щоб дати роботу кільком ветеранам. Радше вона має на меті показати, що ветерани здатні відкрити бізнес і виробляти високоякісний продукт – підтвердження того, що, хоча війна змінила кожного ветерана, цей досвід все ж зробив їх сильнішими. Однак той же член також пояснив, що сьогодні багато людей пов'язують Veterano Pizza не стільки з ветеранами, скільки з їх продуктом – піцою.[183]

179 The World Bank, *Socio-Economic Impacts of Internal Displacement and Veteran Return: Summary Report*; focus group report.

180 IOM, "Life After Conflict," p. 30.

181 "Богдан Чабан: разговор о Veterano Pizza, доставке пиццы в зоне ООС и планах на будущее," *Posteat*, 23 серпня 2018, переглянуто 14 грудня 2020, https://posteat.ua/obzory/bogdan-chaban-razgovor-o-veterano-pizza-do-stavke-piccy-v-zone-oos-i-planax-na-budushhee/.

182 Інтерв'ю з ветераном, чол., представником ветеранського бізнесу в Києві, 18 вересня 2020, Берлін/Київ.

183 Ibid.

Дискримінація на робочому місці особливо шкодить, тому що робота є важливою для постановки нових життєвих цілей. Для багатьох вона є важливою частиною реінтеграції, оскільки допомагає їм виробляти нові звички та адаптуватися до нового способу життя.[184] У більш широкому розумінні стереотипи також мають опосередкований вплив на ветеранів, оскільки вони впливають на прийняття рішень міжнародними акторами щодо майбутніх програм підтримки. Багато міжнародних організацій, які ще не втілювали проекти з ветеранської тематики, не зважуються на цей крок, побоюючись таким чином опосередковано фінансувати ультраправі екстремістські групи. Вони також сприймають ветеранів як підбурювачів, які чинять опір зусиллям із врегулювання конфлікту на Донбасі.[185]

Щоб пом'якшити негативні стереотипи, Мінветеранів зараз докладає зусиль для просування позитивного іміджу ветеранів. Ця кампанія покликана представити громадськості історії успіху ветеранів. Хоча ці зусилля щодо покращення іміджу є важливими, вони не можуть замінити необхідну дискусію, яка повинна відбутися для розуміння того, якою українці бачать роль ветеранів у сучасному суспільстві.

184 Підсумки фокус-груп.

185 Van Metre and Boerstler, "The Trip from Donbas."

Графік 6: Ризики та виклики реінтеграції на рівні особи, громади та держави

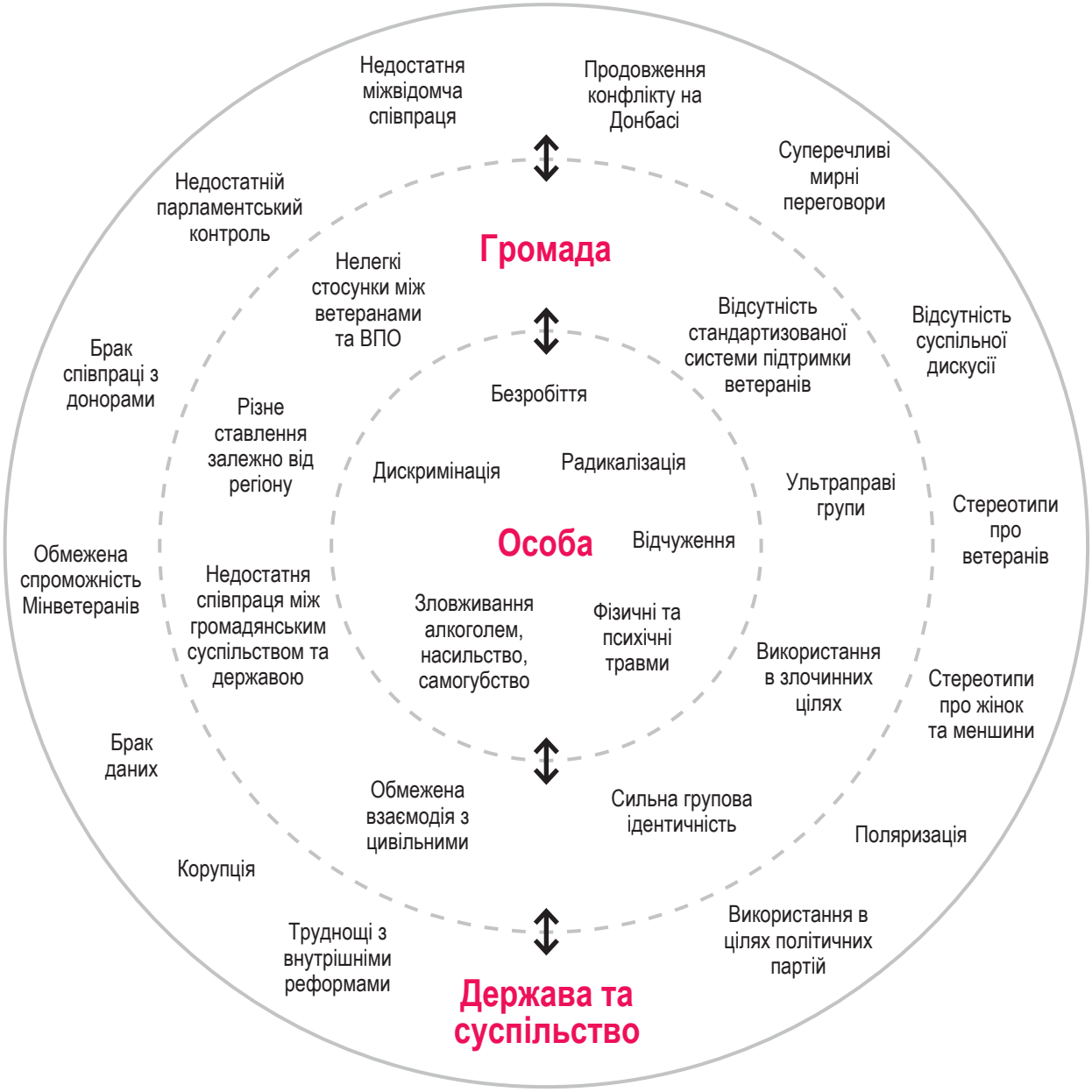

Рекомендації

1 Громадянське суспільство і держава повинні ставитись до реінтеграції як до загальносуспільного завдання

Для боротьби зі зростаючим розколом між цивільними та ветеранами в Україні, державні, місцеві та міжнародні актори повинні сприяти реінтеграції ветеранів до їх сімей та громад. Структурні зміни на рівні міністерств потребуватимуть часу, якого так бракує: необхідно негайно вирішувати зростаючі конфлікти на місцях.

1.1. **Як український уряд, так і міжнародні організації повинні розширяти можливості взаємодії між ветеранами та цивільним населенням**, щоб зміцнити суспільну єдність та зруйнувати стереотипи. Консультації та діалоги з питань, що становлять спільний інтерес як для українських ветеранів, так і для цивільних, могли б покращити комунікацію та, з часом, налагодити взаєморозуміння. Отже, існуючі програми залучення громад, такі як спільна програма МОМ та ЄС чи програми ПРООН для місцевих громад, повинні реалізовуватись на всій території України. При розробці цих програм особливу увагу слід звернути на складні стосунки між ВПО та ветеранами.

1.2. Для боротьби з небажанням міжнародних донорів фінансувати ветеранські організації, **Україні потрібен процес перевірки та класифікації ветеранських об'єднань та громадських організацій**. Іноземний партнер – наприклад, міжнародна організація – міг би фінансувати та організовувати цей процес.

1.3. **Суб'єкти громадянського суспільства та ветеранські спілки повинні формувати свої організації таким чином, щоб жінки-ветерани могли до них долучатись та брати активну участь в їх діяльності.** Це означає створення базових умов для їх участі, таких як обладнання необхідних зручностей для жінок та надання послуг по догляду за дітьми у ветеранських центрах та офісах ветеранських спілок. Центри підтримки ветеранів також повинні надавати консультації на гендерно чутливі теми. Вони повинні бути безпечними місцями, де жінки-ветерани могли б відкрито обговорювати та отримувати допомогу з таких питань, як сексуальні домагання, яких вони могли зазнати на передовій. Просвіта з питань протидії та запобігання сексуальним домаганням для чоловіків-ветеранів також може допомогти досягти цієї мети.

1.4. **Державні та міжнародні актори повинні підтримувати спеціалізовані рішення для сільських районів**, такі як створення Інтернет-ресурсів, надання віртуальних або телефонних консультацій. Існуючі ініціативи, включаючи мобільні бригади для сільських районів, слід розширити. Регіональні представництва Мінветеранів можуть координувати ці заходи за умови, що вони

матимуть достатньо співробітників, фінансування та відповідну кваліфікацію для виконання цього завдання. Мінветеранів та міжнародні організації повинні приділяти значну увагу збалансованій підтримці громадських організацій в різних регіонах України. Створення універсальних центрів, ветеранських громадських просторів за зразком Veteran Hub, куди ветерани можуть звернутися за порадою з будь-якого питання з ветеранської тематики, є дуже перспективною ідеєю, її слід впроваджувати ширше.

1.5. **Незалежні ЗМІ відіграють важливу роль у боротьбі зі стереотипами та подоланні політичної поляризації**, а також можуть допомогти у пом'якшенні соціальної стигми, пов'язаної з психічним здоров'ям. Їх спроможності слід посилити, щоб вони могли працювати та конкурувати в українському медіа-середовищі. Потрібно розширити існуючі програми з підвищення медіа-грамотності у громадах, зокрема на тему проблем ветеранів та їх реінтеграції.

2 Центральні органи влади мають розробити і координувати комплексну політику з реінтеграції ветеранів

Ефективність адміністрування ветеранських справ залежить від спроможності Мінветеранів та міжвідомчої співпраці. Мінветеранів зможе здійснювати свої повноваження лише за умови належного фінансування, забезпечення персоналом та наявності політичної підтримки. Для активізації співпраці між міністерствами слід посилити політичну цінність міжвідомчої співпраці. Стандарти надання послуг повинні бути розроблені та уніфіковані між областями та громадами, незалежно від політичних відмінностей між Києвом та регіонами.

2.1. Через два роки після створення Міністерства у справах ветеранів його повноваження та спроможності все ще не приведені у відповідність належним чином. Це завдання потребуватиме достатнього фінансування, належної кількості персоналу та політичної волі з боку Президента та інших міністерств. **Основні структури Мінветеранів та вище керівництво повинні залишатись незмінними протягом достатньо довгого часу, щоб забезпечити спадкоємність та стратегічне планування.** "Адвокат" ветеранських справ в Офісі Президента України – особа, яка має волю і здатність зробити реінтеграцію політичним пріоритетом на найвищому рівні – може досягти суттєвих змін.

2.2. Хоча надання послуг українським ветеранам усіх збройних конфліктів, особливо інвалідам, є постійним завданням, **держава повинна створити програму, присвячену комплексній реінтеграції ветеранів АТО / ООС**. Ця програма повинна мати чітко визначені цілі і діяти до їх досягнення.

2.3. **Потрібно збільшити адміністративний потенціал Мінветеранів в різних регіонах України.** Його регіональні офіси можуть слугувати важливим посередником між ветеранами та центральними і місцевими органами влади. Тому Міністерству фінансів та Верховній Раді слід передбачити відповідний бюджет та штатний розпис для виконання цього завдання. Регіональні офіси Мінветеранів

та місцеві органи влади, зокрема місцеві відділення МінСоц, повинні узгодити загальні стандарти для наданням пільг і послуг ветеранам, беручи до уваги місцевий контекст. Під час цього процесу вони повинні консультуватися з надійними партнерами з громадянського суспільства, оскільки такі партнери є найбільш обізнаними щодо потреб ветеранів.

2.4. Хоча головна відповідальність за реінтеграцію ветеранів лежить на Мінветеранів, **інші міністерства, які за законодавством беруть участь у наданні соціального пакету ветеранам, повинні мати окремий відділ або внутрішній координаційний центр з питань ветеранів**. Спираючись на існуючі робочі групи та спеціальні засідання для координації між цими підрозділами, співпраця повинна набути інституційного характеру. Щоб зробити це завдання пріоритетом, Мінветеранів може періодично запрошувати на такі зустрічі міжнародних донорів або віце-прем'єр-міністрів. На даний момент нерозумно створювати будь-які додаткові відділи або структури.

2.5. **Міністерство оборони зобов'язане готувати діючих військовослужбовців до демобілізації та реінтеграції, і має не забувати про цей обов'язок.** Міжнародні організації, які беруть участь у програмах реінтеграції ветеранів військової служби, наприклад НАТО, мають певні важелі впливу для стимулювання співпраці Міністерства оборони з Міністерством у справах ветеранів. Наприклад, вони можуть вимагати від Міністерства оборони отримувати згоду Мінветеранів для кожної програми, що фінансується з бюджету НАТО.

2.6. **Мінветеранів має подолати нестачу даних**: для розробки програм та класифікації проблем необхідно визначити існуючі потреби. Заповнення прогалин даних, у тому числі на політично чутливі теми, дозволить розробляти більш адресні програми та забезпечить підтримку донорів. Крім усунення цих прогалин, слід також вдосконалити обробку даних. Спільно з Комітетом Верховної Ради з питань цифрової трансформації має бути розроблена центральна всеохопна міжвідомча база даних. Хоча майбутнє створення електронного реєстру призведе до значного прогресу в цьому питанні, міжнародні організації можуть зробити свій внесок та підтримати подальшу розробку програмного забезпечення та розбудову потенціалу для управління даними.

3 Органи центральної та місцевої влади повинні покращити систему надання пільг та переваг для ветеранів в короткостроковій перспективі

Як переконані майже всі суб'єкти в сфері реінтеграції, поточну систему, орієнтовану на пільги та виплати, слід у довгостроковій перспективі замінити системою, що базується на потребах. Це вимагатиме узгоджених цілеспрямованих зусиль з боку українських міністерств та парламенту. Поки цей процес триває, можна вжити декількох короткотермінових кроків для вдосконалення надання пільг ветеранам за існуючою схемою підтримки.

3.1. **Статус ветерана:** Мінветеранів, Кабінет Міністрів та МінСоц повинні якнайшвидше запустити електронний реєстр.

3.2. **Виділення землі:** Незалежний наглядовий орган повинен контролювати або взяти на себе розподіл землі, щоб уникнути корупції. З огляду на те, що багато ветеранів віддають перевагу грошовим компенсаціям, парламент та відповідні міністерства можуть розглянути можливість взагалі припинити практику виділення землі.

3.3. **Економічна реінтеграція:** Існуючі освітні та навчальні програми повинні стати доступнішими для всіх ветеранів. За умов належного контролю, програма мікрокредитування для тих, хто планує відкрити власний бізнес, може стати кроком до поліпшення економічної реінтеграції.

3.4. **Зайнятість:** Громадянське суспільство та міжнародні організації можуть проводити спільні заходи та тренінги для бізнесу і ветеранів, щоб спільно сприяти взаєморозумінню та боротись зі стереотипами в рамках комплексної кампанії зі створення більш позитивного іміджу ветеранів. Тут профспілки та асоціації роботодавців можуть зіграти ключову роль, оскільки небажання наймати ветеранів є скоріше структурною проблемою, а не поодинокими випадками.

3.5. **Психологічна реабілітація:** Хоча ситуація у цій сфері змінилась на краще, загальний доступ до психосоціальної підтримки повинен бути покращений та розширений на членів сім'ї ветеранів. Самі ветерани висловлювали ідеї про програми підготовки сімей до реінтеграції. Цього можна досягти за допомогою консультацій та спільних заходів з іншими сім'ями, але для цього знадобиться набагато більше спеціально навчених психологів. У співпраці з громадським сектором відповідальні міністерства та міжнародні організації повинні фінансувати спеціалізовані навчальні програми для психологів, а також ініціативи підготовки тренерів. Донори зі сторони можуть фінансувати існуючі ініціативи для довготривалої підтримки з боку побратимів, консультацій для ветеранів та їх сімей та надання виїзних послуг, які слід розширити на всю територію країни. Слід вирішити питання соціальної стигми, пов'язаної з психосоціальною підтримкою, наприклад, шляхом проведення інформаційної кампанії.

3.6. **Фізична реабілітація:** Замість того, щоб інвестувати у спеціалізовані лікарні для ветеранів, має сенс надати ветеранам простіший доступ до спеціалізованих послуг ("ветеранський пакет") у рамках загальної системи охорони здоров'я. У короткостроковій перспективі МОЗ та міжнародні партнери повинні інвестувати в навчання цивільних лікарів, навчаючи їх розпізнавати та лікувати проблеми та хвороби, що виникають внаслідок участі в бойових діях. Лікарів потрібно відбирати відповідно до стандартизованих критеріїв, щоб уникнути "кумівства". Крім того, більше уваги слід приділяти впливу війни на фізичне та психічне здоров'я жінок. МОЗ також повинен розглянути можливість делегувати завдання проведення комісій з надання чи підтвердження статусу інвалідності незалежній установі.

4 Влада в Україні повинна активізувати зусилля з протидії радикалізованим групам і залучати ветеранів до діалогу про майбутнє Донбасу в складі України

Політичне залучення ветеранів має ключове значення, і не лише тому, що вони є важливою зацікавленою стороною при реалізації будь-якої тривалої мирної угоди. Відкритий політичний діалог необхідний, щоб залучити ветеранів та стримати їх від приєднання до ультраправих, неофашистських рухів. Ці групи не повинні залишатись без уваги, а особливо слід пильно стежити за їхньою роллю у ветеранській громаді. Потенційні безпекові ризики, пов'язані з ветеранами, не слід ігнорувати, але вони також не повинні бути єдиною причиною для залучення ветеранів.

4.1. **Як уряду, так і організаціям громадянського суспільства слід розглянути можливість проведення національної дискусії з питань реінтеграції Донбасу**, в рамках якої цивільне населення та ветерани можуть обговорювати це питання. Це може стати тим каналом, за допомогою якого можна посилити голос ветеранів демократичним, конструктивним шляхом. Суспільні дебати щодо реінтеграції непідконтрольних уряду територій будуть мати вирішальне значення для майбутнього України, і взаємодія з ветеранами з цього питання не повинна залишатися на відкуп тим, хто експлуатує їх з ідеологічних міркувань та для отримання політичної чи фінансової вигоди. Оптимальним варіантом було б ініціювання такої дискусії з боку команди Президента.

4.2. **Потрібен більш послідовний підхід до протидії відкрито ультраправим, неофашистським організаціям.** Діяльність та фінансування цих організацій та рухів слід ретельно моніторити. Міжнародні партнери повинні уважно стежити за потенційними зв'язками між "Азовом" або іншими подібними рухами та ультраправими групами в Європі. Запропонований вище процес перевірки може допомогти відділити надійні організації від радикалізованих груп.

4.3. **Використання приватних служб безпеки для політичної чи особистої вигоди потребує окремого дослідження**, яке могло б пролити світло на це питання і подолати атмосферу загальної підозри, що оточує ветеранів. Це також сприятиме цілі Мінветеранів просувати більш позитивний імідж ветеранів. Журналісти-розслідувачі можуть зіграти важливу роль в зваженому інформуванні громадськості про таку діяльність і, таким чином, сприяти відновленню справедливості.

5 Міжнародні суб'єкти повинні допомагати заповнювати існуючі прогалини і включити реінтеграцію ветеранів до своїх програм підтримки

Міжнародні суб'єкти повинні активізувати свою діяльність у питанні реінтеграції ветеранів, здобути необхідні знання та досвід для підтримки комплексних цільових програм з цього питання та координувати свої зусилля. ЄС та НАТО могли б використати свої важелі впливу на українську владу, щоб домогтись узгодження стандартів з ветеранських питань у існуючих програмах.

5.1. **Міжнародні організації не повинні звертати увагу лише на негативні заголовки в медіа та визнати реінтеграцію ветеранів в Україні важливою проблемою, яка існує незалежно від незавершеного конфлікту.** Вони повинні розуміти, що більшість ветеранів не проживає у зоні бойових дій і тому їм слід розглянути питання про відмежування ветеранських справ від програм, пов'язаних із зоною конфлікту, там де це матиме сенс. Хоча реінтеграція ветеранів в кінцевому підсумку пов'язана з довгостроковим врегулюванням конфлікту на сході України, вона також має соціальний вимір, який потребує окремого вирішення. Замість того, щоб формально залучати ветеранів як ще одну "зацікавлену сторону", міжнародні суб'єкти повинні розробляти комплексні цільові програми реінтеграції ветеранів. Існуючі програми в регіонах слід значно розширити, щоб сприяти (активнішому) діалогу в громадах. Делегація ЄС в Україні може включити окремий розділ про ветеранів у свої звіти для Брюсселя.

5.2. **Міжнародні суб'єкти, які беруть участь у реінтеграції ветеранів в Україні, повинні тісно координувати свої зусилля для покриття різних аспектів реінтеграції.** Донори повинні консультуватися безпосередньо з відповідними міністерствами (наприклад, під час міжвідомчих стратегічних зустрічей), громадськими організаціями та громадами для того, щоб охопити різні аспекти реінтеграції. З цією метою було б дуже корисно провести моніторинг та кодифікацію всіх існуючих програм у сфері ветеранських питань.

5.3. **Міжнародні суб'єкти повинні знати, хто є їх основними цільовими групами.** Програми, які спрямовані на ветеранів Міністерства оборони чи Міністерства внутрішніх справ, допоможуть лише певній частині ветеранів. За результатами згаданого процесу моніторингу міжнародні суб'єкти можуть і повинні збільшувати фінансування у вищезазначених сферах, зокрема щодо реінтеграції в межах громад.

5.4. **Міжнародні актори повинні відстоювати та моніторити такий процес реінтеграції ветеранів, який враховував би гендерні особливості.** Громадський сектор має достатньо інформації, знань та досвіду, на які можуть спиратися міжнародні суб'єкти, а також пропонувати нові можливості для співпраці. Водночас, іноземні суб'єкти часто мають обмежені знання щодо проблем, з якими стикаються жінки – колишні учасниці бойових дій під час реінтеграції. Таким чином, вони повинні бути готовими вчитись на цьому українському досвіді.

Додаток: список учасників інтерв'ю

Всі інтерв'ю були проведені онлайн в період з 20 серпня по 17 жовтня 2020 року.

#	Група	ч/ж	Організація	Місто, регіон
1	Ветерани	ч	ЗСУ	Харків
2	Ветерани	ч	Добровольчі батальйони (ОУН, Торнадо)	Костянтинівка
3	Ветерани	ч	ЗСУ	Ірпінь
4	Ветерани	ч	Добровольчі батальйони (Донбас) та ЗСУ	Київ
5	Ветерани	ч	Добровольчі батальйони (Артемівськ)	Київ / Донецька область
6	Ветерани	ч	Добровольчі батальйони (Азов, Національний корпус)	Київ
7	Ветерани	ч	Добровольчі батальйони (Фрайкор)	Харків
8	Родини ветеранів	ж	Мати ветерана / колишнього військовополоненого	Дніпро
9	Об'єднання ветеранів	ж	Український жіночий ветеранський рух	Київ
10	Об'єднання ветеранів	ч	Спілка ветеранів АТО	Мелітополь
11	Об'єднання ветеранів	ч	Товариство організацій учасників АТО	Одеса
12	Об'єднання ветеранів	ч	Спілка ветеранів АТО	Ірпінь
13	Об'єднання ветеранів	ж	ЯРМІЗ	Київ
14	Ветеранський бізнес	ч	Veterano Group	Київ / Донецька область
15	Громадянське суспільство	ж	Центр зайнятості вільних людей	Київ
16	Громадянське суспільство	ч	Smile for Ukraine	Київ / Сан-Себастьян
17	Громадянське суспільство	ж	Невидимий батальйон	Київ
18	Громадянське суспільство	ч	Lifeline Ukraine	Київ
19	Громадянське суспільство	ж	–	Київ
20	Громадянське суспільство	ж	Veteran Hub	Київ
21	Громадянське суспільство	ж	Юридична сотня	Київ
22	Громадянське суспільство	ж	Консультант з питань психічного здоров'я (працювала з ветеранами)	Дніпро
23	Громадянське суспільство	ж	Львівський центр надання послуг учасникам бойових дій	Львів

#	Група	ч/ж	Організація	Місто, регіон
24	Громадянське суспільство	ж	Волонтер (допомога ветеранам АТО)	Київ
25	Уряд	ч	Міністерство у справах ветеранів (Службовець)	Київ
26	Уряд	ч	Міністерство у справах ветеранів (Високопоставлений службовець)	Київ
27	Уряд	ж	Міністерство у справах ветеранів	Київ
28	Уряд	ж	(Колишній високопоставлений службовець)	Київ
29	Уряд	ч	Міністерство внутрішніх справ (Службовець)	Миколаїв
30	Уряд	ж	Регіональний офіс Міністерства у справах ветеранів (Службовець)	Київ
31	Парламент	ж	Міністерство охорони здоров'я (Колишній високопоставлений службовець)	Київ
32	Міжнародна організація	ч	ОБСЄ	Львів
33	Міжнародна організація	ч, ж	ПРООН	Краматорськ
34	Міжнародна організація	ч	НАТО	Київ
35	Міжнародна організація	ч	Делегація ЄС	Київ
36	Міжнародна організація	ж, ж	IREX	Вашингтон (округ Колумбія) / Київ

Джерела

Akimenko, Valeriy. “Ukraine’s Toughest Fight: The Challenge of Military Reform.” Carnegie Endowment for International Peace, February 22, 2018. Accessed November 26, 2020. https://carnegieendowment.org/2018/02/22/ukraine-s-toughest-fight-challenge-of-military-reform-pub-75609.

Albrecht, Erik. “In Ukraine’s Vibrant Online Media Landscape, Viability Remains a Challenge.” *Deutsche Welle*, July 1, 2019. Accessed November 26, 2020. https://www.dw.com/en/in-ukraines-vibrant-online-media-landscape-viability-remains-a-challenge/a-49062846.

Amnesty International. “Amnesty International Briefing Ukraine: Abuses and War Crimes by the Aidar Volunteer Battalion in the North Luhansk Region.” September 8, 2014. Accessed November 26, 2020. https://www.amnesty.org/download/Documents/8000/eur500402014en.pdf.

Applebaum, Anne, Peter Pomerantsev, Sophia Gaston, Maria Montague, Nataliya Gumenyuk, Jaroslava Barbieri, Anna Oliinyk, Oksana Lemishka, and Yaroslav Hrytsak. *From ‘Memory Wars’ to a Common Future: Overcoming Polarisation in Ukraine*. LSE–Arena, July 2020. Accessed November 26, 2020. https://www.lse.ac.uk/iga/assets/documents/Arena-LSE-From-Memory-Wars-to-a-Common-Future-Overcoming-Polarisation-in-Ukraine.pdf.

BBC News. “Ukraine Reinstates Conscription as Crisis Deepens.” May 2, 2014, sec. Europe. Accessed November 26, 2020. https://www.bbc.com/news/world-europe-27247428.

Bellingcat. “Ukraine’s Ministry of Veterans Affairs Embraced the Far Right – With Consequences to the U.S.” November 11, 2019. Accessed November 26, 2020. https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2019/11/11/ukraines-ministry-of-veterans-affairs-embraced-the-far-right-with-consequences-to-the-u-s/.

Bertouille, Flavie. “What’s Next for Veterans in Ukraine?” International Alert, April 2019. Accessed November 26, 2020. https://www.international-alert.org/sites/default/files/Ukraine_Whatsnextforveterans_%20EN_2019.pdf.

Без Броні. “Veteran Hub запустили мобільний офіс.” 6 жовтня 2020. Переглянуто 14 грудня 2020. https://bezbroni.net/news/veteran-hub-zapustili-mobilnii-ofis?fbclid=IwAR20psW6z99wi6wv76DmrHP3CBYNyGbK1gFBrOPduHP1BGPEWhbbMd-7_W0.

Boulège, Mathieu, and Orysia Lutsevych. “Resilient Ukraine Safeguarding Society from Russian Aggression.” Chatham House Ukraine Forum, October 20, 2020. Accessed November 26, 2020. https://www.chathamhouse.org/events/all/research-event/virtual-roundtable-resilient-ukraine-safeguarding-society-russian.

Busol, Kateryna. “Domestic Violence in Ukraine: Lessons from COVID-19.” Chatham House, July 23, 2020. Accessed November 26, 2020. https://www.chathamhouse.org/2020/07/domestic-violence-ukraine-lessons-covid-19.

Coffey, Adam. “Ukraine Declares ‘Anti-Terrorist Operation in the Donbas’ Officially Over: What Does That Mean?” RUSI, May 16, 2018. Accessed November 26, 2020. https://rusi.org/commentary/ukraine-declares-anti-terrorist-operation-donbas-officially-over-what-does-mean.

Colborne, Michael. “There’s One Far-Right Movement That Hates the Kremlin.” *Foreign Policy*, April 17, 2019. Accessed November 26, 2020. https://foreignpolicy.com/2019/04/17/theres-one-far-right-movement-that-hates-the-kremlin-azov-ukraine-biletsky-nouvelle-droite-venner/.

Danilova, Natalia. “Veterans’ Policy in Russia: A Puzzle of Creation.” *The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies*, Issue 6/7 (2007). https://journals.openedition.org/pipss/873.

Dunnett, Chris. “Ukraine’s ‘Battalion’ Army, Explained.” Hromadske International, Medium, September 17, 2014. Accessed November 26, 2020. https://medium.com/@Hromadske/ukraines-shadow-army-b04d7a683493#.a5dro017t.

Ferris-Rotman, Amie. “The Return of the ‘Afgantsy.’” *POLITICO Magazine*, September 27, 2015. Accessed November 26, 2020. https://www.politico.com/magazine/story/2015/09/ukraine-war-soviet-fighters-213142.

Financial Times. “Full Text of the Minsk Agreement.” February 12, 2015. Accessed November 26, 2020. https://www.ft.com/content/21b8f98e-b2a5-11e4-b234-00144feab7de.

Goncharenko, Roman. “World War II and the Battle over Collective Memory in Eastern Europe.” *Deutsche Welle*, May 9, 2020. Accessed November 26, 2020. https://www.dw.com/en/world-war-ii-and-the-battle-over-collective-memory-in-eastern-europe/a-53356626.

Hedenskog, Jakob, and Mattias Hjelm. “Propaganda by Proxy – Ukrainian Oligarchs, TV and Russia’s Influence.” The Swedish Defence Research Agency, 2020. Accessed November 26, 2020. https://www.foi.se/rapportsammanfattning?reportNo=FOI%20Memo%207312.

Heinemann-Grüder, Andreas. “Geiselnehmer oder Retter des Staates? Irreguläre Bataillone in der Ukraine.” In: Manfred Sapper and Volker Weichsel, eds. Schlachtfeld Ukraine Studien Zur Soziologie Des Kriegs. Osteuropa. Vol. 3–4 (2019). Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag.

Hoian, Oles, Tetiana Lebedeva, Oleksiy Matsuka, Vitaliy Moroz, Oleksiy Pohorelov, Serhiy Tomilenko, and Andriy Yurychko. Edited by V. F. Ivanov. *Ukrainian Media Landscape – 2017.* Kyiv: Konrad Adenauer Foundation, The Academy of Ukrainian Press, 2017. https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=d3975334-83a1-d3dd-0bf9-2efdf05e3afc&groupId=252038.

Holmov, Nikolai. “A Farewell to ATO: Ukraine Shifts Command of Forces Serving Around Temporarily Occupied Territories.” Jamestown Foundation, April 16, 2018. Accessed November 26, 2020. https://jamestown.org/program/a-farewell-to-ato-ukraine-shifts-command-of-forces-serving-around-temporarily-occupied-territories/.

Hrytsenko, Hanna. “Women in Ukraine’s Military: An Opportunity for Change.” PeaceLab Blog, April 28, 2020. Accessed November 26, 2020. https://peacelab.blog/2020/04/women-in-ukraines-military-an-opportunity-for-change.

International Alert. “Conflict in Ukraine Not Driven by Differences in Language, Says Report.” March 7, 2017. Accessed November 26, 2020. https://www.international-alert.org/news/conflict-ukraine-not-driven-differences-language-says-report.

International Crisis Group. “‘Nobody Wants Us’: The Alienated Civilians of Eastern Ukraine.” October 1, 2018. Accessed November 26, 2020. https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/eastern-europe/ukraine/252-nobody-wants-us-alienated-civilians-eastern-ukraine.

International Crisis Group. “Ukraine: The Line.” July 18, 2016. Accessed November 26, 2020. https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/eastern-europe/ukraine/ukraine-line.

International Organization for Migration. “Life After Conflict: Survey on the Sociodemographic and Socioeconomic Characteristics of Veterans of the Conflict in Eastern Ukraine and Their Families.” January 2020. Accessed November 26, 2020. http://ukraine.iom.int/sites/default/files/veterans_reintegration_survey_2020_eng.pdf.

International Republican Institute. “Sixth Annual Ukrainian Municipal Survey.” 2020. Accessed November 26, 2020. https://www.iri.org/sites/default/files/ukraine_feb_2020_poll.pdf.

IREX. “Ukraine Veteran Reintegration.” Accessed November 26, 2020. https://www.irex.org/project/ukraine-veteran-reintegration.

Кириллов, Дмитрий. “Экскурсия в ‘Азов’. Один день с украинским полком спецназначения.” Radio Free Europe/Radio Liberty, 21 червня 2018. Переглянуто 26 листопада 2020 https://www.svoboda.org/a/29308146.html.

Kyiv Post. “Donbas War Veteran, Who Set Himself on Fire on Kyiv’s Maidan, Died.” October 14, 2020. Accessed November 26, 2020. https://www.kyivpost.com/ukraine-politics/donbas-war-veteran-who-set-himself-on-fire-on-kyivs-maidan-died.html.

Legal100. “Методичний посібник. Рекомендації для працівників територіальних органів Міністерства у справах ветеранів України.” 2020a. Переглянуто 26 листопада 2020. https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2020/09/rekomendatsii---dlya-terorganiv-minveteraniv.pdf.

———. “Що зробила Верховна Рада для ветеранів та військових за перше півріччя 2020 року?” 2020b. Переглянуто 26 листопада 2020. https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2020/07/2020_analitichnii--_zvit.pdf.

———. “Державний бюджет на 2021 рік для ветеранів.” 2020c. Переглянуто 26 листопада 2020. https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2020/09/info_derzhbyudzhet_2021.png.

Likhachev, Vyacheslav. “Far-Right Extremism as a Threat to Ukrainian Democracy.” Freedom House, May 2018. Accessed November 26, 2020. https://freedomhouse.org/report/analytical-brief/2018/far-right-extremism-threat-ukrainian-democracy.

Martsenyuk, Tamara, Anna Kvit, Hanna Hrytsenko, Lesia Vasylenko, and Maria Zviahintseva. *Invisible Battalion 2.0: Women Veterans Returning to Peaceful Life*. United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women (UN Women), 2019. Accessed November 26, 2020. https://www2.unwomen.org/-/media/field%20office%20eca/attachments/publications/2019/11/invisible%20battalion%2020eng.pdf?la=en&vs=3417.

Martyniuk, Anton. “Measuring Illicit Arms Flows: Ukraine.” Small Arms Survey, April 2017. Accessed November 26, 2020. http://www.smallarmssurvey.org/fileadmin/docs/T-Briefing-Papers/SAS-BP3-Ukraine.pdf.

Meduza. “Looting, Torture, and Big Business: A Look at Volunteer Groups Fighting the Separatists in Ukraine.” July 1, 2015. Accessed November 26, 2020. https://meduza.io/en/feature/2015/07/01/looting-torture-and-big-business.

Melnyk, Oleksiy. “Putting Democratic Values at the Centre of International Assistance to Ukraine.” PeaceLab Blog, September 14, 2020. Accessed November 26, 2020. https://peacelab.blog/2020/09/putting-democratic-values-at-the-centre-of-international-assistance-to-ukraine.

Ministry of Defense of Ukraine. “White Book 2018: The Armed Forces of Ukraine.” 2019. Accessed November 26, 2020. https://www.mil.gov.ua/content/files/whitebook/WB_2018_eng.pdf.

Nagai, Marina. *Situational Analysis Case Study: Kherson Region*. International Alert, February 2019. Accessed November 26, 2020. https://www.international-alert.org/sites/default/files/Ukraine_Kherson%20Case%20Study_EN_2019.pdf.

OHCHR. *Report on the Human Rights Situation in Ukraine, 16 November 2019 to 15 February 2020*. March 12, 2020. Accessed November 26, 2020. https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/29thReportUkraine_EN.pdf.

PeaceLab Blog. “Small Steps Along the Contact Line: Local Approaches to Peace in Donbas.” October 9, 2020. Accessed November 26, 2020. https://peacelab.blog/2020/10/small-steps-along-the-contact-line-local-approaches-to-peace-in-donbas.

Permanent Mission of Ukraine to the United Nations. “Ukraine’s Participation in the UN Peacekeeping Activities.” 2016. Accessed November 26, 2020. https://ukraineun.org/en/ukraine-and-un/peacekeeping-activities/.

Pifer, Steven. “Order from Chaos. Ukraine’s Zelenskiy Ran on a Reform Platform — Is He Delivering?” Brookings, July 22, 2020. Accessed November 26, 2020. https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/07/22/ukraines-zelenskiy-ran-on-a-reform-platform-is-he-delivering/.

Posteat. “Богдан Чабан: разговор о Veterano Pizza, доставке пиццы в зоне ООС и планах на будущее.” 23 серпня 2018. Переглянуто 14 грудня 2020. https://posteat.ua/obzory/bogdan-chaban-razgovor-o-veterano-pizza-dostavke-piccy-v-zone-oos-i-planax-na-budushhee/.

Recknagel, Charles, and Merhat Sharipzhan. “Army in Need: Volunteers Try to Get Supplies to Ukraine’s Forces.” Radio Free Europe/Radio Liberty, June 6, 2014. Accessed November 26, 2020. https://www.rferl.org/a/ukraine-army-equipment-donations/25413169.html.

Roth, Andrew. “Thousands March in Kyiv to Oppose East Ukraine Peace Plan.” *The Guardian*, October 14, 2019. Accessed November 26, 2020. https://www.theguardian.com/world/2019/oct/14/thousands-march-kyiv-oppose-east-ukraine-peace-plan.

Sanders, Deborah. “‘The War We Want; The War That We Get’: Ukraine’s Military Reform and the Conflict in the East.” *The Journal of Slavic Military Studies* 30, Issue 1 (2017): 30–49.

Sapper, Manfred, and Volker Weichsel. *Schlachtfeld Ukraine Studien Zur Soziologie Des Kriegs*. Osteuropa. Vol. 3–4 (2019). Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag.

Sasse, Gwendolyn. “Ukraine’s New Military Engagement in the Donbas.” Carnegie Europe, March 3, 2018. Accessed November 26, 2020. https://carnegieeurope.eu/strategiceurope/76246.

Shekhovzov, Anton, “Radikale Parteien, irreguläre Verbände. Ukrainische Milizen aus dem rechtsextremistischen Milieu.” In: Manfred Sapper and Volker Weichsel, eds. *Schlachtfeld Ukraine Studien Zur Soziologie Des Kriegs*. Osteuropa. Vol. 3–4 (2019). Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag.

Shevchenko, Vitaly. “Crowdfunding in Ukraine’s DIY War.” *BBC News*, July 29, 2014, sec. Europe. Accessed November 26, 2020. https://www.bbc.com/news/world-europe-28459772.

Sklokina, Iryna. “Veterans of the Soviet-Afghan War and the Ukrainian Nation-Building Project: From Perestroika to the Maidan and the War in the Donbas.” *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*. Double special issue: “Back from Afghanistan: The Experiences of Soviet Afghan War Veterans,” and “Martyrdom & Memory in Post-Socialist Space” (2015).

Social Security Office of Retirement and Disability Policy. “Social Security Programs Throughout the World: Europe – Ukraine.” Accessed November 26, 2020. https://www.ssa.gov/policy/docs/progdesc/ssptw/2016-2017/europe/ukraine.html.

Торба, Валентин. “Армия. Война. Экзамен.” *День*. 9 березня 2017. Переглянуто 26 листопада 2020. https://day.kyiv.ua/ru/article/podrobnosti/armiya-voyna-ekzamen.

Truth Hounds. “‘Фрайкор’: Боротьба за чистоту української родини, гель-лаки і ‘якісь там протистояння.’” 8 серпня 2020. Переглянуто 26 листопада 2020. https://truth-hounds.org/frajkor-borotba-za-chystotu-ukrayinskoyi-rodyny-gel-laky-i-yakis-tam-protystoyannya/.

Украинская Правда. “Прокуратура просит арестовать ветерана, который “минировал” Мост Метро.” 20 вересня 2019. Переглянуто 26 листопада 2020. https://www.pravda.com.ua/rus/news/2019/09/20/7226845/.

UNDP. “UN Study Documents Devastating Impact of COVID-19 in Ukraine.” September 28, 2020. Accessed November 26, 2020. https://www.undp.org/content/undp/en/home/news-centre/news/2020/UN_study_documents_impact_COVID19_in_Ukraine.html.

UNHCR Ukraine. “Internally Displaced Persons (IDP).” Accessed November 26, 2020. https://www.unhcr.org/ua/en/internally-displaced-persons.

UNICEF Ukraine. “Social Policy Programme.” September 17, 2020. Accessed November 26, 2020. https://www.unicef.org/ukraine/en/social-policy-programme.

United Nations Sustainable Development. “Peace, Justice and Strong Institutions – Sustainable Development Goals.” 2018. Accessed November 26, 2020. https://www.un.org/sustainabledevelopment/peace-justice/.

Van Metre, Lauren, and John Boerstler. “The Trip from Donbas: Ukraine’s Pressing Need to Defend Its Veterans.” Atlantic Council, September 21, 2020. Accessed November 26, 2020. https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/ukraines-veterans/.

Верховна Рада. “Проект Закону про статус ветеранів та членів сімей загиблих (померлих) захисників України та ветеранів.” 2020. Переглянуто 26 листопада 2020. https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68710.

———.“Проект Закону про державний бюджет на 2021 рік.” 14 вересня 2020. Переглянуто 26 листопада 2020. https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69938.

———.“Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту.” Переглянуто 26 листопада 2020. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12/print1453801044135460#Text.

Vikhrov, Natalie. “Ukraine’s LGBT+ War Veterans Boost Battle for Equality.” Reuters, February 17, 2020. Accessed November 26, 2020. https://www.reuters.com/article/us-ukraine-lgbt-rights-feature-trfn-idUSKBN20B0P9.

von Twickel, Nikolaus. “Waffenstillstand ohne Fortschritt.” PeaceLab Blog, September 30, 2020. Accessed November 26, 2020. https://peacelab.blog/2020/09/waffenstillstand-ohne-fortschritt.

Винокуров, Ярослав. “Бюджет 2021. Какие изменения Кабмин запланировал для украинцев на следующий год.” *Экономическая правда*, 15 вересня 2020. Переглянуто 26 листопада 2020. https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2020/09/15/665123/.

World Bank Group. *Socio-Economic Impacts of Internal Displacement and Veteran Return: Summary Report*. May 2017. Accessed November 26, 2020. http://documents1.worldbank.org/curated/en/571011497962214803/pdf/116489-REVISED-Updated-Report-Socioeconomic-Impacts-Internal-Displacement-Veteran-Ret.pdf.

Zajaczkowski, Johann. “Homogenität und Fragmentierung. Ukrainische Freiwilligenbataillone im Wandel.” In: Manfred Sapper and Volker Weichsel, eds. *Schlachtfeld Ukraine Studien Zur Soziologie Des Kriegs*. Osteuropa. Vol. 3–4 (2019). Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag.

Zimmermann, Vera. “What Does Ukraine’s New Military Approach Toward the Donbas Mean?” Atlantic Council, May 15, 2018. Accessed November 26, 2020. https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/what-does-ukraine-s-new-military-approach-toward-the-donbas-mean/.

Global Public Policy Institute (GPPi)
Reinhardtstr. 7, 10117 Berlin, Germany
Phone +49 30 275 959 75-0
Fax +49 30 275 959 75-99
gppi@gppi.net

gppi.net